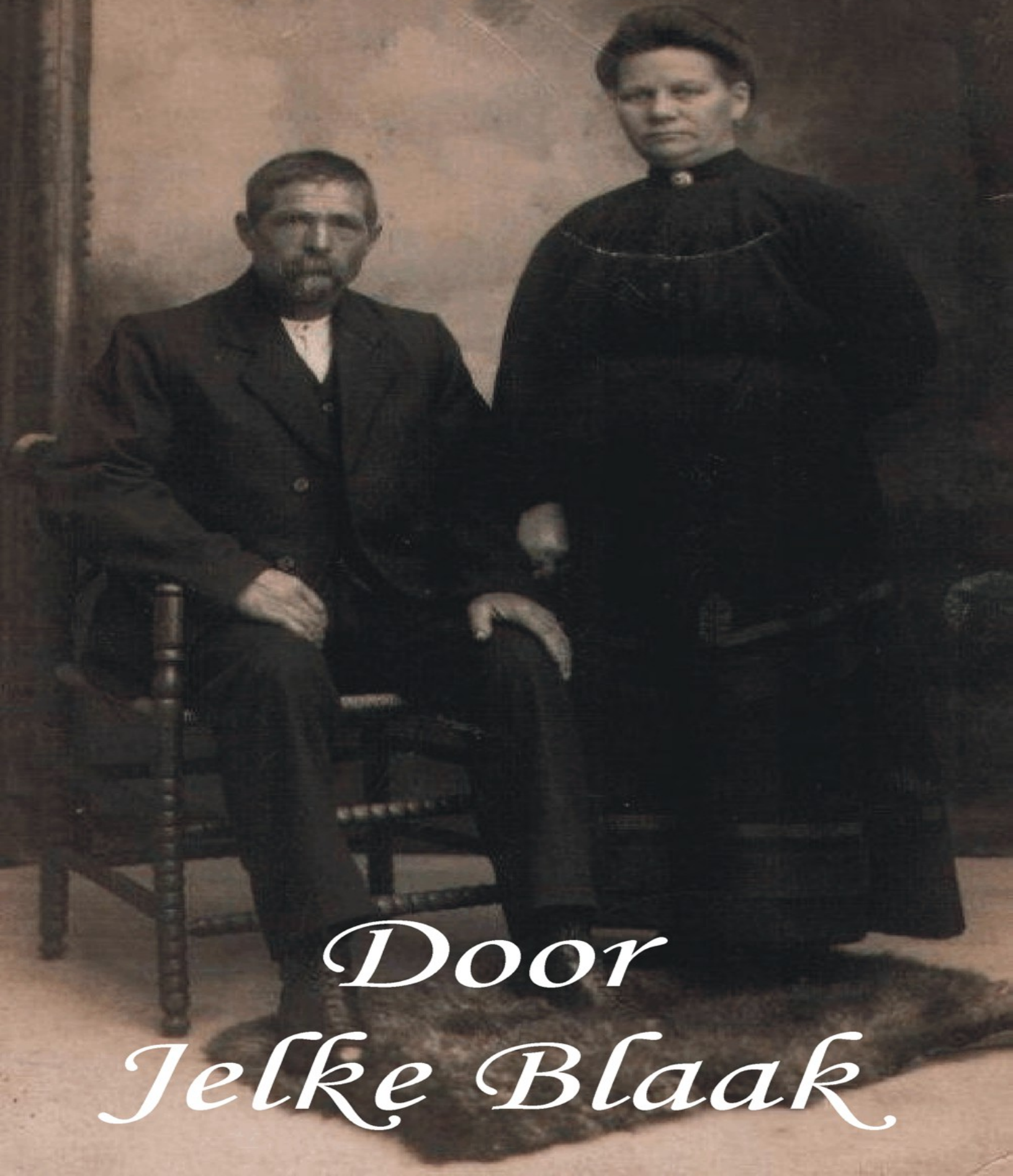

Valthermond, vroeger en thans.

*Door
Jelke Blaak*

- Deel 1. Hoe de veenarbeider woonde.
- Deel 2. Het werk van de veenarbeider.
- Deel 3. Hoe zij leefden.
- Deel 4. De strijd tegen de alcohol.
- Deel 5. Kleding en de winkel.
- Deel 6. Onderwijs en ontwikkeling.
- Deel 7. Smokkelaars, stropers en vechtersbazen.
- Deel 8. Een beschouwing over de veenarbeider.
- Deel 9. Gemoedelijk dronken en een vreemde begrafenis.
- Deel 10. Planten en dieren in het veen.
- Deel 11. Planten en dieren in het veen (vervolg).
- Deel 12. Noaberschap en een heer uit Holland.
- Deel 13. De veenbazen.
- Deel 14. Winters en baljagen.
- Deel 15. Soepkekerijen.
- Deel 16. Een beschouwing over de veenarbeider.
- Deel 17. Malaise.
- Deel 18. Een vergelijking.

Valthermond voorheen & thans.

Voorwoord.

Jelte Blaak werd geboren in 19 maart 1868 en overleed op 15 juli 1960. Hij werkte als veenarbeider en dat inspireerde hem tot het schrijven van dit verhaal, onder het pseudoniem Nemo. Jelke is nooit naar school geweest en heeft lezen, schrijven en rekenen geleerd van zijn jongere broertjes en zusjes, die wel naar school gingen. Hij trouwde drie keer: met Engelina van de Venne, met wie hij een dochter kreeg, na het overlijden van Engelina met Stientje Gringhuis, met wie hij acht kinderen kreeg en tenslotte met de weduwe Katharina Rozewinkel, die al drie kinderen had, maar Jelke nog drie kinderen schonk.

Jelte Blaak had zichzelf leren lezen, schrijven en rekenen, zo'n helder verhaal kon schrijven, was bewonderenswaardig. Opgetekend in 1958, twee jaar voor Jelte Blaaks dood, in vier schoolschriften en in een prachtig handschrift, geeft het verhaal een duidelijk beeld van hoe de veenarbeider in de Monden tijdens Blaaks leven leefde en werkte. Kleinzoon van Jelke gaf Kiek op de Mond ons toestemming om het verhaal te publiceren en dat doen we graag, in een tiental afleveringen.

Deel 1.

Hoe de veenarbeider woonde.

Tachtig jaar geleden, in 1878, was de vervening hier in de Valthermond nog in het beginstadium. De kaveling was als veenbedrijf nog in volle gang. Het wonen was zeer eenvoudig, wat nu nog kan worden gezien aan de overgebleven huisjes, hoewel er geen meer in de oorspronkelijke toestand is. Alle huisjes zijn meer of minder gemoderniseerd en komen als voorbeeld dus niet in aanmerking.

Rechthoeken.

Het waren op de grond rechthoeken van 6 bij 9 meter, de muren 2 1/2 meter hoog, met een puntgevel. Een deur in de zijmuur. Een kamer en het achtergedeelte als schuur. Boven de kamer een zolder, de schuur alleen onder rode pannen met strodokken. In de gevel twee vensters van 1,20 meter bij 60 centimeter. Met zes ruiten om nog juist buiten de belasting te vallen. Alle overige lichttoegang bestond uit kleine ijzeren raampjes van ongeveer 20 bij 25 centimeter. In de kamer: twee bedsteden met daar tussenin een grote en een kleine kast. In de kamer als vloer rode baksteen, in het plat neergelegd. Die moest met een bezem van heide of berkenrijs worden geschrobd, dat dan ook eens in de week gebeurde, als het werk het toeliet. Bij zomerdag, als het flink droogde, was daarvoor geen tijd en werd er met vegen volstaan.

Dat nu waren huizen waar de veenbazen in woonden. De huizen van de gewone arbeiders waren ongeveer hetzelfde, met het verschil dat ook de achtergevel met een schoorsteen was voorzien en twee stookplaatsen had. Maar dat had ten doel dat er vanaf half maart tot einde juni een ploeg turfgravers, Lipskers, Munsterjongers of Kloppenburgers in moesten huizen. Er werd dan tijdelijk een leger of loeder in getimmerd en gevuld met stro als slaappleats. Ook de dekking, bestaande uit grof linnen, kwam van de veenboer. Waren tegen juli de gravers weer vertrokken, werd het loeder afgebroken en kwam er een varkens- en schaaphok voor in de plaats.

Hutten.

Er waren ook woningen op lage muren en wat geringer in oppervlak en ook wel hutten, bij de wijken of op het bovenveen. De veenarbeiderswoningen waren gebouwd voor tijdelijke aard, dat wil zeggen: zolang de vervening duurde. De dalgronden werden dan gewoonlijk verkocht aan landbouwers, met wat er dan nog van de woningen over was. Dat alles zo primitief mogelijk was, bewijst wel het volgende: er was toen een timmerman, Jan Dusseljé, die bouwde in een week een arbeidershuis en in één dag een turfgravershut. Ook waren er velen die verlof kregen van de veeneigenaar om op het bovenveen zelf een woning te bouwen, van enige juffers en wat latten voor het dak en de rest van veenbollen en zoden. Op het bovenveen groeiden wel aardappels, rogge en boekweit. Zo was er 70 jaar geleden, in 1888, aan de Exloërdreef nog wel een dertigtal van die keuterbedrijven te zien.

Zuiderdiep 88, ca. 1920 1930

Deel 2.

Het werk van de veenarbeider.

Wij bepalen ons in hoofdzaak tot de veenwerken in de Groninger veenkoloniën – die van de andere komen later ter sprake – en wel die van Stadskanaal en aangrenzende monden, zoals in Boerveen, Neijeveen, Drouwen, Nieuw Buinen, Eerste en Tweede Exloërmonden, Eerste en Tweede Valthermond, de Weerdingen, Roswinkel, Emmer- en Bargercompascuum. In de vier eerstgenoemde werd alleen turf gegraven. Dikke, en ook kleine blauwe. De dikke ging in hoofdzaak over de Zuiderzee naar Holland. De kleine turf diende als haardbrand bij burger en arbeider.

Bagger.

In de andere genoemde veengebieden werd turf en bagger gewonnen. De bagger was het voornaamste product, omdat die het meeste geld opbracht. Die werd in hoofdzaak gemaakt van derrie, gewoonlijk *darg* genaamd. De derrie bestond uit enkel waterplanten, het bovenveen, dat op de derrie zat, uit moeras en de allerbovenste meter uit mossen en heideplanten. Alles natuurlijk van het overblijfsel dat bij de verrotting niet was vergaan. De bovenste laag werd verbonkt achterom geworpen, en de daar onderliggende laag diende voor turf en die daaronder (derrie) voor bagger. Bij een zeer dikke laag bonkveen werd ook wel grauwe turf gegraven. Die deed in hoofdzaak dienst bij de kalkovens, turfstrooisel en putturf, om welwaterputten in de grond te bouwen.

De veenwerkzaamheden bestonden uit vier rubrieken: turf graven en de gegraven turf droogmaken, baggeren en de bagger droogmaken. Met het turf graven werd al naar het weer het toeliet – dan wat eerder en dan wat later – begonnen. Soms al, bij open winterweer en geen vorstlaag in het veen, in februari, maar half maart was gebruikelijk. Eind juni moest de turf op de wal, om geen risico te lopen dat ze nat bleef, bevroor en als waardeloos extra kosten vergde om weer schoon zetveld voor de nieuwe te krijgen.

Het droogmaken van de turf was hoofdzakelijk voor de vrouwen. Het begon 1 mei en bij een redelijk verloop was met 1 november alles droog en in de bulten of in *zwillens*. De dikke en kwartiersturf in de bult en de kleine en harde turf in de zwil en met veen bestopt, zodat de regen er geen schade aan kon toebrengen. Het baggeren begon 1 april en duurde soms, bij gunstig weer, tot eind juli.

Trippen

Met het bagger droogmaken waren zowel mannen als vrouwen bezig. Het ineentrappen van de op het veld uitgespreide *klien* of modder moest, nadat het een weinig was ingedroogd, één, twee of drie keer worden getrapt. Dat gebeurde door mannen met *trippen*, houten borden onder de voeten gebonden. Het verdelen tot baggersteken met een steekijzer was voor de vrouwen, veenknechten en meiden. Het gereedschap van de baggerdroogmakers

bestond uit twee paar trippen, *dompers* en *aftrappers*, en een paar handkrukken om bij het trappen steun te hebben. Dan een paar afschrijvers, blokken en zijn *rieger*, om de dikte en breedte van de bagger te bepalen. De hoogte van de bagger werd aangegeven door de dikte van de modderlaag die, voordat de droogmaker het ineentrapte, door peilen met een van de krukken werd onderzocht, of de baggeraar de bedongen maat wel had geleverd. Verder uit steekijzers waarmede de drogende klien werd verdeeld. Eerst in grote blokken van zes bagger en dan in kleine van drie, daarna in enkele stuks. De bagger werd na enige tijd van drogen opengebroken en de ene zij ondersteboven op de andere gezet. En dan volgde het *omme leggen*, de onderste boven. Waarna bij gunstig weer het *stobben* volgde. Maar bij natte zomers ging dat alles met turf en bagger niet zo vlot. De turf moest dan wel eens half en soms geheel in de ring waarin ze was opgedijkt worden omgezet om dan ook de voetlaag droog te krijgen. De bagger werd in zulke omstandigheden op- en omgekamd.

Slobben.

Bij het slobben bestond het gereedschap uit slobbestokken, om er een cirkel van vier meter in doorsnee mee over de grond te trekken, waarop de stobbe werd gebouwd. Dat was een ronde hoop, met een inhoud van acht kubieke meter, en dan de stobkorven om in te dragen. De turfgraver was gauwer voldaan. Een straal planken, kruiwagen, *slagkooren*, *wadden*, *opschot* en een *bonkschoffel* vormden zijn gereedschap. Wadden en opschot, ten onrechte in streken waar niet in ploegverband is gegraven 'stikker' en 'oplegger' genoemd.

Honderd jaar geleden werd de turf in ploegverband gegraven. Een ploeg bestond uit zeven mannen: twee gravers, een zetter, twee kruiers en twee bonkers. Dat was het werk op het hoge, zevenmanswerk. Bij de tweede lichting fungeerden de achterbonkers als haker. De turf die bij de eerste lichting op het schatbred werd geschoten, moest dan in de haakschop worden gelegd en de haker schoot ze dan op het schatbred. De zetter zette de turven met een viertandige koorzettersvörke met platte tanden op de slagkoore. De kroders zetten dan de turf in de slagen. Een slag bestond uit leger of logger en acht stort, dus 16 rijen turven. Ook wel met een dubbelhager en zeven stort, al naar de toestand van veen en de ruimte van het zetveld.

Was er bij diepveen weinig ruimte, dan werd er ook wel opgelagerd. Dat gaf meer werk en moest één keer op één slag door de achterbonker gedaan worden. Die ploegen turfgravers kwamen veelal uit Duitsland, gewoonlijk Lipskers, Munsterjongens en Kloppenburgers. De Lipskers waren verreweg de beste gravers, die het meeste presteerden. Zij genoten de voorkeur boven de anderen. Ook inwonenden vormden zich wel tot ploegen. Later gingen zij het *waldieken* in praktijk brengen en dan waren ze onafhankelijker, omdat het waldieken werk was voor één man of een man met een kruier, die gewoonlijk de zoon, dochter of zijn eigen vrouw was.

Een kunst.

Turfgraven was een kunst. Er waren duizenden turfgravers, maar o zo weinig die de kunst goed machtig waren. Een deskundige op dat gebied zag in één oogopslag wie die kunst in de grond verstond. Om een goed dagloon met turfgraven te verdienen, moest alles vlug gaan en vlug en goed is een kunst. Die bestond nu hieruit dat alle gegraven turven even gelijk waren en van een goed, kantig model. Het ligt buiten dit bestek er meer van te vertellen, hoewel er nog heel wat van kan worden gezegd, wat bovendien ook nog zeer interessant is.

De laatste tachtig jaar zijn er geen Duitsers meer geweest om turf te graven. De mensen die later de plaatsen innamen waar de veenarbeider vroeger woonde, die losse land- en veenarbeider werd genoemd, groeven toen de turf die dan verder door de veenarbeiders werd bewerkt. Zelfs toen er op een gelijke oppervlakte van vervening meer volk kon worden geplaatst, doordat er veel dieper, dus een veel dikkere laag veen aanwezig was, waren voor het graven van turf geen buitenlanders meer nodig. Het eigen volk kon het wel af. Ik heb persoonlijk het werk van Lipsker ploegen nog een paar keer gezien, en kan dus door eigen aanschouwing daarover een woordje meepraten. Met het baggeren heeft het aantrekken van vreemde werkkrachten langer geduurd, totdat de baggermachine in de venen zijn intrede deed. Toen waren er geen Oostfriezen, Buiners, Zevenhuizers, Muntendammers enzovoort meer nodig en vonden zelfs de naaste omwoners geen werk meer in de venen. De machine nam het weg. Ik zelf, nu bijna negentig jaar, werkte vijfenveertig jaren aaneen in het veen. Eerst een 4 à 5 weken aflichten, en dan begin april baggeren in de bak, bakbaggeren genoemd. Was in die tijd het baggeren niet ieders werk, toen de machine kwam, kon iedereen

baggeren. Voor een goed baggeraar was de machine de dood in de pot. Voor ons was de grap eraf en de verdiensten aardig besnoeid. Hier was dus de machine de veeneigenaar ten dienste en de arbeider tot schade geworden, en niet ten zegen in 't algemeen. Later komen we nog wel op vele werkzaamheden en omstandigheden terug. Nu eerst wat anders.

Deel 3.

Hoe zij leefden.

Voor gezonde, sterke mensen was het in de venen wel te zijn. Er was veel zwaar werk en in het algemeen akkoordwerk. Dus hoe meer er verricht werd, hoe hoger de verdienste. Een zwakkeling kon zich in het veen niet handhaven en leed armoede en veel ellende als er dan ook nog ziekte bijkwam. Op hulp was niet te rekenen. Sociale voorzieningen bestonden er niet, zelfs nog geen armbestuur. Alleen een gemeentelijke bedeling en dat alleen voor ouderen die niet meer konden werken. Hier in de gemeente Odoorn bestond dan de hoogste uitkering aan een oud paar uit fl 1,50 per week (circa € 0,70.) Daarvan werden ze dan ook nog bestolen door de veldwachter en de kroeghouder/winkelier. De burgemeester, bevreesd dat een deel der ondersteuning in jenever zou worden omgezet, bepaalde dat de ondersteuning in natura zou plaatsvinden, namelijk in wat vet, rijst, bonen en brood. De veldwachter die met de dienst was belast, zocht dan een winkelkroeghouder om voor een gulden en vijftig cent te leveren. Voor elke klant die de veldwachter aanbracht, kreeg hij een dubbel maatje jenever. Dat behoorde zo bij de gedwongen winkelnering, waarover later.

Groot onderscheid.

Gezinnen waarvan de ouders orde en regel op zaken stelden, hadden toen ook in de venen een goed bestaan. Er was wel een groot onderscheid waar te nemen, wat het volgende spreekwoord dan ook duidelijk uitdrukt: 'Het is beter baas op een bonk, dan arbeider op een plaats'. De veenbaas nam al het beste werk. Schip kruien, loegen en hoegen, het werk dat de turfschipper betaald kreeg. Vullen en toeknuien was voor de gewone veenarbeider.

Ook de baggerdroogmakers stonden hoger aangeschreven dan de turfdijkers. Zij kregen de beste woningen en hun werk werd beter beloond. De pioniers, die het eerst in de veenderijen kwamen, waar de derde veenlaag later de meest winstgevendende was, konden geen bagger droogmaken. De eersten kwamen uit Appelscha naar hier en leerden het werk in deze venen.

De algemene toestand in het veen was tachtig tot honderd jaar geleden vrij wat anders dan de laatste zeventig jaren. Toen waren de veenboeren eigen verveners. Daar zij gewoonlijk in andere streken huisden, stelden zij op hun veen een baas aan. Die baas zorgde voor de exploitatie en administratie, nam arbeiders aan en bedankte ze, legde eens in het jaar rekening en verantwoording af, werd voor alles beloond en nam voor zijn eigen volk het beste werk. Zo kon het dan gebeuren dat een veenbaas op zestig- à zeventigjarige leeftijd zijn schapen al op het droge had en zelf veeneigenaar of landbouwgrondbezitter erbij was. Zulke voorbeelden zijn er vele.

Maar ook onder de gewone arbeiders was het onderscheid toch groot. Gezinnen van gelijke sterkte en een even gelijke verdienste vormden soms een schrille tegenstelling. De ene ging vooruit, legde wat terug voor de kwade dag, leed geen kreuk, kwam er netjes uit en maakte geen schulden. De andere had nooit wat en moest des winters

gebrek lijden en als ze de kans hadden, maakten ze schuld op schuld. Natuurlijk waren daar de oorzaken wel voorhanden en die moesten op eigen schuld terugvallen. De hoofdoorzaak was de drank. En over de drinkgewoonte in de venen, willen wij eens uitweiden en uit eigen beleving mededeling doen.

De schipper.

De schipper was de eerste oorzaak. Die nam jenever mee. De schipper, het was gewoonte, schonk in zodra de eerste twee drievierdels bagger in het schip waren. Er is dan ook al van de wal af geroepen: 'De eerste twee zijn er in!' Het volk aan boord, twee loegers en twee stoegers, werden het eerst bediend. Dan de schipskruier en het volk aan de wal: vier vulsters en soms ook een tegemoetkruier. Kwam de schipper terug bij het schip, dan kreeg de schipskruier de tweede borrel. Die 'schipskrooder' kon wat verdragen. Een schip dat twintig stobben bagger mee nam, en in een dag werd geladen, leverde voor die man dertig borrels op en ten laatste, als het schip uit de wijk in diep water lag, nog een paar als afzakkertjes en op een goede reis. Zodoende raakte de veenbevolking aan de drank.

Zeker, er waren die niet aan de drank verslaafd waren. Wier verstand sterker bleek dan de hartstocht naar jenever. Doch het overgrote deel is drinker geworden, tot hun ongeluk en veler verdriet. Er was in die dagen een spreekwoord dat vele ouden zich herinneren: 'Tabak en jenever moet er zijn en als 't kan dan ook nog brood.' In vele families was het drankgebruik dan ook schrikbarend. Alles werd aan reus alcohol geofferd, met als gevolg dat er in de winter aan alles gebrek was, omdat het toentertijd noodzakelijk was in de zomer te zorgen voor de winter. En wee hen die bij lange en strenge winters, in den zomer en herfst niet het nodige hadden ingeslagen. Zaten dan dezulken in nood, een ieder oppassend mens, zag hen dan aankomen. Ook juist omdat het eigen schuld was.

Het is gebeurd, dat drie droogmakers gezinnen, hier in de Valthermond, die ik met name ken, die samen, tegen nieuwjaar een vat jenever insloegen, alleen omdat het dan goedkoper uitkwam. Er zijn hier nu nog kleinkinderen van in leven en: geheelonthouder!. Ook die ken ik.

Varkens mesten.

Er werden in die tijd door elk arbeidersgezin een of meer varkens gemest voor de winter. De droogmakers de diksten, turfdijkers de kleinsten. Aan het 'gieren' bij het slachten was het te horen, wie er een slachtte, een droogmaker of een turfdijker. Als er hier dan in november werd geslacht, gebeurde dat in 't eerst van de week, maandag en dinsdag. Er was dan tijd om de boel aan kant te krijgen. De reuzel en het plukvet moest worden gesmolten, het 'smet' gesneden, gezouten en gepeperd, leveren bloedworst gemaakt, enzovoort. De slager slachtte dan op één dag soms drie tot vier varkens. Dat was steeds een klein buurtfeest, er werd dan flink ingeschonken. De eerste keer als het varken dood was, de tweede maal als het schoon was en de derde als het aan de ladder hing. Maar daarmee was de grap niet afgelopen. De burenen hadden al een bascule en gewichten bij de hand; er werd gepocht en gewed, ieder schreef zijn schatting van het gewicht op een

stuk papier. De verliezers moeten het gelag betalen; en weer werd er geschonken en gedronken.

Er waren steeds enigen die altijd door trek hadden in een borrel en die volgden de slager als zijn schaduw, boden de behulpzame hand om het beest op de slachtbank te krijgen en dronken dan mee. Eens had ik een ploeg landtoemakers aan het werk. Er begon in de buurt een varken te gieren. Twee van mannen kregen toen zo'n hevige buikpijn dat ze niet meer konden werken en naar huis moesten. De andere dag wisten wij al dat het 'gieren' hen de buikpijn had bezorgd en ze de hele dag de slager waren gevolgd, om aan enkele borrels jenever te komen. En dat deden mannen, die de daghuur die ze op deze manier verloren, bitter nodig hadden voor hun gezinnen. Zat het varken in het zout, dan kwam er ook de dag dat het in de wieme moest worden gehangen. Ook nu werden er familieleden en burens genodigd. Het was dan ook 'spekmoal'. Er werd een flink stuk van het spek gekookt, en elke gast kon er zoveel van

eten als hij maar lustte. Er werd roggebrood bij opgediend. En, om nu geen last te krijgen van een grote portie spek, moest er een stevige borrel bij worden gedronken. Die borrel nam de schadelijke gevolgen van het spek volkomen weg. Zo bleek bij de zeden en gewoonten van de veenarbeider, dat jenever een onmisbaar artikel was.

Deel 4.

De strijd tegen de alcohol.

De strijd die er door de onthouders tegen de alcohol is gevoerd, was niet gemakkelijk en die wil ik hier in korte trekken vastleggen. De eerste pioniers in de venen tegen de drinkgewoonten en vóór de onthouding waren Jan Havast te Nieuw Buinen, Harm Werkman te Musselkanaal en Hendrik Blaak te Valthermond. Die drie, van huis uit onthouders, konden de eerste tijd weinig beginnen. Zij stonden alleen, zonder enige zedelijke steun. Anders werd het toen ze zich als lid aansloten bij de Christen Nationale Geheelonthouders Vereeniging. Zij kregen toen hulp door sprekers en lectuur. Al spoedig werden in alle drie de plaatsen afdelingen opgericht. Dat die mannen hun actie begonnen, is nu juist 75 jaar geleden. Nu schrijven wij 1958 en hebben veel en vruchtbaar werk gedaan, wat ook nu nog heilzame gevolgen heeft.

Het graven van de vele kanalen en wijken moest vroeger met zeer primitieve middelen gebeuren. Houten dammen, palen, balken en touw, met zand- en haakschop en met behulp van een tonmolen. Door een groep mannen van vijftig tot honderd werd ook veel jenever gedronken. 'En dan nog niet zat? De kastelein had wel wat in 't vat.' In de eerste tijd dat de onthouding zijn intrede had gedaan, kregen de onthouders daarbij fl. 1,50 per week voor hun niet-gebruiken. Zij spiegelden zich aan elkaar. Eerst één zesmansploeg. Het volgende jaar was die ene ploeg uitgegroeid tot twee twaalfmansploegen. Uit de aard der werkzaamheden kwamen de wijkgravers met alle veenboeren/werkgevers in aanraking. Die boeren waren hun eigen belang wel bewust en wilden goede wijken. Zij ontdekten, dat de onthouders zonder jenever het werk beter en vlotter afleverden dan de drinkers.

Eigen afgemeten pand.

Tot een goed begrip dient te worden vermeld dat elke ploeg zijn eigen afgemeten pand had om naar bestek te graven. Wie niet mee konden, om welke reden dan ook, moesten

nawerken. Al het werk stond onder toezicht van bazen, zowel de bazen aangesteld bij en voor het wijkgraven als de veenbazen. Het wijkgraversseizoen, dat wij met twee twaalfmansploegen als niet-drinkers hadden meegemaakt, had gevolgen. Een maand voordat het wijkgraven begon – 1 augustus – kwamen de boeren ter vergadering bijeen. Daar werd besloten geen jenever meer bij de wijk te schenken, maar twee maal koffie. De kosten daarvan kwamen voor rekening van hen die de wijk lieten graven. Dat het drankmisbruik in de venen schrikbarend was, kan bewezen worden doordat er hier in de Valthermond ten tijde van de Nieuwjaarsviering in enkele jaren velen, zowel mannen als vrouwen, onder invloed van de alcohol zijn verdronken. Het zou mij weinig moeite kosten om zo uit het geheugen een lijst samen te stellen van een vijftig personen. Ook de bestaande toestand droeg schuld: geen verlichting en smalle vlondertjes over de kanalen. De Nieuwjaarsviering duurde lang. Bezoeken naar ver moesten gebeuren bij lichte maan of op de schaats, als er ijs lag. Dat het op die bezoeken niet alleen bij koffie met koek bleef, heb ik in gezelschap met een vriend ondervonden. Van een bijeenkomst terugkerende, passeerden wij drie mannen en drie vrouwen op nummer 13 Noorderdiep. Hen 20 passen voorbij zijnde, vonden wij iets in de sneeuw liggen, wat bij nader onderzoek een zuigeling was. Wij met het kind de groep achterna.

En jawel: 't Is mie uut de schoede gleedn', zegt Ester Schimmel. Mijn grootmoeder heeft eens gezegd: 'Als een man, hoofd van een gezin en vader van kinder, drinkt, dan is dat erg. Maar als een vrouw, moeder van kinder drinkt, dat is erger, ja het ergste wat ik kan bedenken.' En mijn grootmoeder had dubbel gelijk. De vrouwen van toen in deze streken hebben er voor gezorgd dat de drinkgewoonte bestendig werd. Het waren de vrouwen die de kinderen het drinken leerden. Op de visites dronken de vrouwen brandewijn met suiker, de mannen klare. Als de vrouw dan een zuigeling van een half jaar oud bij zich had, moest het kind wat onder uit het glas hebben. Allen keken er naar, en als het lukte, dat wil zeggen, als dat wurm het begon te slikken, gaf dat voldoening en er werd gezegd: 'O, het gaat al, het zal wel goed worden!'

Zo uit het glas.

Eens, bij zo'n eerste proef, werd er door een van de vrouwen gezegd: 'Dan moet ge dat kind van Jan Derks en Zwaantje eens zien, die naast ons wonen; 't is nog maar twee maand, zuinig aan, en als ze die wat geven, is het niet met het lepeltje, maar het drinkt zo uit het glas en het gaat er door als water. Geen spier van zijn gezicht die zich vertrekt!' 'Nou,' werd er dan gezegd, 'die kan goed worden!' De jenever – drank genoemd – was voor alles een afdoende middel. Bij koude en warmte, hoofdpijn of pijn in de buik. Haarlemmerolie was er niets bij. Geen jenever in huis was een schande en de grootst denkbare armoede. Op een zaterdagmorgen vraagt de ene buurvrouw aan de andere: 'Janneke, hest ook nog 'n drup drank in huus? Ik bin stail verleegn mit de jong. 't Waark mout daon en hai dut niks as bleern en grienn. Hai mag jaowel scheel hebn, pas op mit kinder, wat gaon er tegenwaordig veel om zeibe. Hom scheelt niks. Als ik hom in handen krieg is e stil en lacht mie in mien gezicht uut. Geef mie maor ain koppie vol, vanaovond kriegk weer 'n flesse vol in huus en zel die 't weer brengen. Mooi, nou zekom wel kriegn, dei kleine duvel!' Zo deden de vrouwen. En zo gebeurde het dat toen bij ons dronken zuigelingen in de wieg lagen.

Met het pruimen van tabak was het al even erg gesteld; behalve dat het de meisjes niet werd geleerd. Wat ik hier neerschrijf, heb ik niet van horen zeggen, maar is eigen belevenis en ervaring. Eens moesten wij het geld dat onze ploeg die week had verdiend verdelen. Het was niet alleen het gewone pandgeld, maar er was damzetten, twee

schrobdammen en watermalen bij. In onze nabijheid stond een keet, op het bovenveen, bewoond door een familie Oost. Daar het regende mochten wij schuilen bij die familie, die thuis was. Twee jongetjes, één van drie en één van nog geen twee – de jongste in de wieg – waren dapper 'op poot' aan het spelen, oftewel schreien. De oude grootvader zei 'Wacht maar even, ik weet wat ze scheelt.' Hij nam de tabakspuit en doet elk een vossie tabak in de mond. En stil waren de kinderen.

Bonekamp en Beerenburg.

In de dagen dat jenever de hoofdrol speelde in het veentoneel hadden wij ook fatsoenlijke traditionele drinkers, die zich speciaal hielden aan de vanouds bekende wereldberoemde medicinaal gefabriceerde merken, die door de heren doktoren van die tijd werden aanbevolen. Dat waren Bonekamp en Beerenburg. Die drinkers waren nooit boven hun theewater; men zag hen niet onbekwaam of onder invloed. Zij werden door dominee en meester tot voorbeelden gesteld. De Bonekamp was medicinaal kant en klaar te koop. De Beerenburg kon door de gebruiker naar believen sterk of minder sterk worden gemaakt, daar men het door de Beerenburger kruiden in eigen macht had. Die dranken waren onmisbaar voor hen die steeds gezond wilden blijven en een hoge ouderdom bereiken. Het was een medicijn om geheime, verborgen sluipende kwalen te neutraliseren, zoals kanker. En een voorbehoedsmiddel voor alle andere besmettelijke ziekten, mits het doelmatig werd gebruikt. Dat heilserum werd op twee manieren gedronken, namelijk wel drie keer per dag, doch uit glazen van verschillende grootte: 'halfoorts' (tien op een liter) en gewone 'ruimers' (vijftien per liter). 's Morgens eentje als pierenverschrikker. Even voor twaalf eentje om de eetlust op te wekken en 's avonds eentje als slaapmuts. Al met al zeg ik niet te veel als ik beweer dat er in die dagen gemiddeld een kwart van het loon aan jenever werd besteed.

Deel 5.

Kleding en de winkel.

De kleding van de veenarbeider was, alhoewel ouderwets en eenvoudig, toch net en schier. Als onderkleding droeg men hemden en broeken van rood of blauw wollen baai. De mannen droegen blauwwollen kousen, twee met een rood haar, de vrouwen steeds zwarte wollen kousen. Bij hun werk waren mannen in onderbroek. Wie het bestond om te werken met de boven- of lange broek aan, gold als lui. Een platte lakense pet, paars bovenbaadje met opgeslagen mouwen en een *bevertien* of koordbroek, lage schoenen met zilveren gespen, die bij winterdag vervangen werden door stevels. Overjassen, om hun armoede te bedekken, zoals in de steden mode was, waren hier onbekend. Duffelslipjas en vest, buksein broek en hoge zijden pet waren de doorsnee veenarbeider voldoende. 's Lands wijs, 's lands eer, is het spreekwoord. Ook de vrouwen, wellicht even ijdel als de tegenwoordige, liepen niet zo opgedirkt en halfnaakt langs 's heeren wegen als nu. Het oorijzer, de floddermuts en de hoepelrok waren nog wel in de mode, maar de rokken en het kleed waren steeds op passende en fatsoenlijke lengte. Ook de veenarbeidersvrouw kon met haar benen best concurreren met de tegenwoordige dames. En ze hoefde in de gelijkheid van kleding voor de moderne vrouw van heden niet onder te doen.

De veenarbeider woonde wel wat erg geïsoleerd. Overal waren zand- of veenwegen. De zandwegen waren 's zomers bij droogte bijna niet te belopen. Overal lag maal- en stuifzand, diep doorsneden met wagensporen. 's Winters was het één modderpoel. De

veenweg was in de zomer heet en in de winter zonder stevels niet te begaan, daar veen geen water doorlaat. In de venen was geen ander groen te zien dan bij enkele woningen een vlierstruik en in het veld brem. Zwart veen en met wind veel stof, dat waren in hoofdzaak de elementen waartussen veenmensen verkeerden.

Op de voet.

Het is begrijpelijk dat de winkelier-kroeghouder de veenarbeider op de voet volgde. In zijn winkel was, evenals in een Indische toko, alles te krijgen wat ze nodig hadden. En mocht er eens iets worden gevraagd wat niet in voorraad was, men had maar te bestellen en het kwam. Alles werd hoofdzakelijk uit Groningen aangevoerd met de snikke, waarvan de bovenlast op dek bestond uit kisten vol Amerikaans spek. Dat, en reuzel, Engels vet en ruwongel werden veel gebruikt.

Ook vaak was de nering gecombineerd: bakkerij, kroeg en winkel. Zoals enige jaren geleden nog midden in het dorp Emmen. Boesjes had daar in één perceel winkel, kroeg, bakkerij en boerderij en daarnevens nog een speciale varkensmesterij. En voor niemand gaf dat aanstoot of ergernis. Des zaterdags werd voor de hele week ingekocht; man en vrouw gingen samen met een kruiwagen winkelen. De vrouw voor de toonbank bezig met de ware, de man zat achter en dronk klare. Alles werd in de kruiwagen geladen en naar huis gekruid. Het is voor de moderne mens nuttig eens een boodschappenrekening van toen met de tegenwoordige te vergelijken:

1877

10 ons spek	fl. 2,30
6 ons vet	fl. 1,10
3 ons stokvis	fl. 0,60
5 ons rijst	fl. 0,40
1 ons tabak	fl. 0,27
1 ½ ons koffie	fl. 0,60
1 ½ ons cichorei	fl. 0,15
1 spint bonen	fl. 0,50
1 spint gort	fl. 0,45
1 spint kandij	fl. 0,40
1 spint gele suiker	fl. 0,30
1 spint wtte suiker	fl. 0,40
1 liter jenever	fl. 0,75
1 liter brandewijn	fl. 0,80
1 liter raapolie	fl. 0,80
1 paar klompen	fl. 0,35
3 ons kaas	fl. 0,36
2 ons roomboter	fl. 0,90
10 ons bakmeel	<u>fl. 1,00</u>
	fl. 12,38

1951

10 ons spek	fl. 15,00
6 ons vet	fl. 6,00
3 ons stokvis	fl. 6,60
5 ons rijst	fl. 3,00
1 ons tabak	fl. 2,00
1 ons ½ koffie	fl. 4,50
1 ons Buisman	fl. 1,00
1 spint bonen	fl. 6,00
1 spint gort	fl. 3,00
1 spint kandij	fl. 1,00
1 spint gele suiker	fl. 0,90
1 spint witte suiker	fl. 0,40
1 liter jenever	fl. 2,00
1 liter brandewijn	fl. 9,00
1 liter raapolie	fl. 4,00
1 paar klompen	fl. 3,00
3 ons kaas	fl. 4,50
2 ons roomboter	fl. 6,00
10 ons bakmeel	<u>fl. 5,50</u>
	fl. 96,40

De jeugd zegt: gij waart gek om voor zo'n paar centen te werken. Wij zeggen: gij zijt gek, om zoveel geld te betalen voor minder kwaliteit van waren.

Vrij wonen en brandstof.

De veenarbeider had vrij wonen en brandstof. Melk behoefden zij niet te kopen. Ze weidden een of twee schapen met een geit, bijlangs de wijken op het bovenveen, waar buntgras, heide en meelgras groeide. De schapen gaven melk in de zomer, de geit in de winter. De schapen leverden door de lammeren en de wol soms nog een niet te versmaden voordeel op. Sommigen hadden zoveel melk dat het te mesten varken alle dagen een goede portie kreeg. Een gezin dat weerbaar was, tweehonderd stobbe bagger kon droogmaken en het daarbij behorende werk als bonken, putslechten, veldmaken en het schepen erbij deed, kon op een jaarinkomen van fl. 1000 rekenen. De duizend van toen, met de emolumenten erbij gerekend, was vrij wat meer waard dan zes in de tegenwoordige tijd. Dan komt er nog een voorname factor bij: de mensen van toen hadden niet half zoveel noten op hun zang als tegenwoordig. Geen matten op de vloer, geen oliekachels, radio, televisie, waterleiding, gas, elektriciteit, geen bioscoop, vari  te of schouwburg. Hun hoofdgenoegen was 'visiten' en dan werd jenever of brandewijn met suiker en de 'hallerhande' niet vergeten. Het droogmakersgezin, zojuist aangehaald, kan niet als voorbeeld of regel voor allen dienen, verre van dat. Er waren daarvoor drie voorwaarden: gezond en sterk zijn, het werk goed machtig zijn en goed oppassen, dat wil zeggen: een geregeld, zedelijk en normaal leven leiden.

De zwakke, die vaak ziek was en in zijn werk halfgebakken, was er euvel aan toe. Hij moest zich in de slechtste woningen behelpen, op afgelegen plaatsen wonen en het minst beloonde werk voor lief nemen. Vaak door ongeluk en tegenspoed, maar ook wel eens door eigen schuld. En of het erfelijk is of niet laat ik in het midden, maar het misbruik van drank droeg in vele gevallen bij tot de schuld. Ik heb persoonlijk ervaren dat al op jaren zijnde vrouwen, moeders van tal van kinderen, des morgens al voor negen uur beschonken op de vloer van hun woning lagen en niet in staat waren op eigen krachten overeind te komen. Dat nu heb ik van mannen niet gezien. Wel op latere uren.

Deel 6.

Onderwijs en ontwikkeling.

Het onderwijs, de ontwikkeling, die in het maatschappelijk leven een enorme grote rol speelt, was bij velen treurig. Ik had nichten, die ronduit verklaarden dat ze nog niet mochten horen dat anderen hardop lasen. Maar die meesteressen waren in het zingen van alles wat maar schunnig was. En dat was in die dagen niet weinig. De inrichtingen voor onderwijs, de scholen, waren gering en ver uit de buurt van de veenarbeider. Leerplicht bestond niet, en vele ouders namen de kinderen zo vroeg mogelijk mee om te werken. Er stonden dan ook, jongens zowel als meisjes van amper tien jaren aan de vulkore zoals dat heette. Ik heb vaders horen beweren: 'Ik heb niks geleerden mien kinder huiven nait boven mie staon. Zai worren uut z  kzulf al veul te loos en willn nou algraog 't waark ontloopn, en laiver speuln als wat doun.'

Analfabeet en toch niet dom.

Dat de winkelier-kroeghouder daarvan wel eens misbruik maakte, heeft geen betoog. Dat was de orde van de dag. Hier analfabeten bij de vleet, en toch niet dom, meesters in hun werk. Ik stond wel een weinig verbaasd, toen wij, in het lange strenge winter van 1890 op 1891 een schaatstocht naar Duitsland maakten en daar ontdekten, dat alle kinderen daar in dat 'domme poepenland' lezen, schrijven en rekenen leerden. Die 'domme poepen' waren ons in alles ver vooruit. De Duitser

verklaarde: 'Dat het volk wat leert? Het heeft in dat rijke Holland geen belang. Geld kloppen uit Indië, dat is hoofdzaak.'

De veenkolonie, en vooral de zuidoosthoek van Drente, was een vervloekt en van God en mens vergeten gebied. Eens kreeg ik van een hoofd der school een vaderlandsgeschiedenisboekje ter lezing, gedrukt in 1836, waarin ook iets over de venen in Groningen en Drente stond vermeld: 'De arbeiders gingen des voorjaars de venen in, groeven turven, maakten ze des zomers droog, en zochten hun haardsteden weer op.' Dat er hier een volkrijke nederzetting met vast woonplaats bestond, was de geleerde boekjesfabrikanten onbekend. Zelfs voor enige jaren terug, bij een bezoek van onze minister van Binnenlandse Zaken aan Delfzijl, in verband met de te stichten sodafabriek, werd hem gevraagd, of hij ook van plan was een kijkje te nemen in de veenkoloniën, vroeg hij: 'Wat? Hebben wij dan ook nog koloniën?'

Rechtsbegrip.

De veenarbeider had een eigen traditie over rechtsbegrip; evenals scheepsjagers en schippers, welke nogal wat afweek van de geschreven wetten, waarin de advocaten en rechters zitten te modderen. De grootste schande was stelen in de naoberschap en een meisje dat bevrucht was te laten lopen. Vissen zonder akte, stropen en smokkelen, vechten en dronkenschap eerder een eer dan een

schande. Nooit is er iemand, die om dergelijke overtredingen straf opliep om miskend of veracht, maar veeleer als held beschouwd. Maar hij of zij die er van kon worden beticht te stelen, was er uit en kwam er niet weer in. En al ging zo iemand zich elders vestigen, de mare was hem voor.

Een jongeman, niet in staat zijnde te bewijzen dat het meisje die hem aanwees de vader van haar kind was en die zich in die periode met anderen had opgehouden, kon erop rekenen dat hij te enigertijd het kind van de rekening werd. Nooit was hij veilig. Er kwam een tijd dat hij met geweld werd gedwongen haar te trouwen. Zeker, hij nam daar geen genoegen mee. Maar hij was toch genoodzaakt de plaat te poetsen. In eigen persoon heb driemaal zoiets meegemaakt en een keer had het een blijvend succes en een zeer bevredigende uitkomst.

Smokkelen? Ieder die in de gelegenheid was een smokkelaar de behulpzame hand te bieden, deed dat met liefde en toewijding.

Smokkelaar

Een smokkelaar zat in Assen in de nor. De dominee bracht hem een bezoek. 'Zo vriend,' zei hij, 'hoe komt gij hier?'

'Nou, mijnheer, ik ben hier niet voor mijn plezier. Met geweld ben ik in dit hok gestopt.'

'Maar wat waren dan de redenen? Zij die U hier hebben naar toe gebracht, deden dat toch ook niet voor hun plezier?'

'Nou, dat weet ik nog niet. In alle geval werden zij ervoor beloond, en dat deed hen wel plezier. Ik zal het je wel vertellen. De hele kwestie is deze: Ik ben op gemene manier bestolen. Nu weet gij meteen de hele zaak.'

'Man, gij spreekt in raadsels. Ik begrijp er nu helemaal niets meer van. Ik zou kunnen denken dat gij niet wel bij je hoofd zijt en op een verkeerde plaats bent.'

'Zo, denk je dat? Dan ben ik genoodzaakt de hele zaak eens duidelijk uit te leggen. De laatste week van verleden jaar had ik nog ruim vier gulden verdiend en toen viel de vorst in en was het met verdienen afgelopen. Mijn vrouw en ik overlegden dat ik zou met de laatst verdiende vier gulden een negotie beginnen om met de verdienste daarvan eerlijk door de winter te komen. Zo gezegd, zo gedaan. Ik deed inkopen. En op weg naar huis ermee, kwamen twee gewapende rovers mij alles afnemen, schreven mijn naam en adres op en lieten mij van alles ontdaan naar huis toe gaan. Enige maanden later kreeg ik papier over papier in huis gebracht. Daaraan hadden wij niets, want wij kunnen niet lezen. Het duurde weer enige tijd en er kwamen twee veldwachters en die vertelden ons dat ik in Assen door de rechtbank bij verstek tot zes weken gevangenisstraf was veroordeeld, wegens smokkelen. Ik heb nog nooit zoiets gemeens beleefd als het daar in Assen toegaat. Nooit nog voor een halve cent gestolen, ben ik zelf bestolen en nu ook nog tot overmaat van ramp door de dieven hier in de kast. Terwijl ik wel wil en kan werken, zitten mijn vrouw en kinders te hongeren. Kan u, als dominee, niets tegen zo'n beestenrommel doen?'

'Dan ben jij als een even onnut meubel als dat ander gespuis.'

Zoals die veenarbeider tegen de dominee lostrok, typeerde het de mentaliteit van de voor honderd jaar levende veenarbeiders. Dat smokkelen van foezel of spruit, de verkorte naam voor spiritus, was bij gunstige gelegenheden zowat tegen de feestdagen, midwinter en nieuwjaar, algemeen.

Deel 7.

Smokkelaars, stropers en vechtersbazen.

Bijna allen maakten er gebruik van om een goedkopere borrel thuis te hebben. Duitsland, en voor deze veenstreek, Zwartenberg of Haasstreek waar bijna alle boeren snapsbranders waren, was de leverancier voor dat vergif. En er waren ook die er speciaal een beroep van maakten. Daar had je bijvoorbeeld Jans Nieman, 'Jans met 't sikkie', zijn bijnaam, deed niets dan smokkelen met foezel. Zelf droeg hij nooit iets, maar hij had dragers voor een beloning. Hij, met alle sluikpaden, ook bij nacht en ontij, tot in de puntjes bekend, was dan voorloper om bij onraad te waarschuwen. Hij had één drager, Sander Hofstede, die, beladen met dertig kroes foezel, een gewicht van ruim 25 kilo, elke commies tartte. En de ander probeerde hem te vangen. Dat was een loper van

heb ik jou daar. Was hier in de streek bij ieder bekend.

Heldendaden.

In mijn jeugd, op 16 jarige leeftijd, dat is nu 74 jaar geleden, heb ik gezien dat des winters een troep van tien smokkelaars, in gezelschap van twee commiezen Aapkens en Veldkamp, in de namiddag optrokken naar de grens en elkaar stukken uit hun

heldendaden vertelden. De commiezen hoe zij de sluikers er hadden laten inlopen en de smokkelders hoe zij de commiezen hadden misleid en hadden laten vissen. Ook het stropen van wild, hazen, patrijzen en korhoenders, was evenals sluiken een eervolle bezigheid, waarover in de lange winteravonden veel Latijn ten beste is gegeven. Zoals al eerder is vermeld, was ook vechten geen schandaal en werd de winnaar vaak lof toegezwaid. In '89, dus nog maar een kleine 70 jaren geleden, stond in het weekblad *De Veenbode* het volgende advertentie te lezen: *Tot mijn spijt, teleurstelling en ergernis zag ik dat De Veenbode van dinsdag 16 maart jl. geen gewag had gemaakt onder nieuwberichten, van de vechtpartij, geleverd tussen mij en de Heer Geert Bots, 2^e Eksloërmond, 21 maart 1889. Jan Zuidinga.* Toch wel een bewijs dat velen er toen in deze streken nog prat op gingen dat hun vechten en drinken wereldkundig werd (het bovenstaande moest al eerder geschreven zijn.)

Dat stropen geen gewetensbezwaren met zich meebracht, vond zijn oorzaak in het volgende: Iedere veenarbeider, wonende in het veen, had een moestuin waarin hij uitsluitend boerenkool verbouwde; rode en witte kool werd meegenomen door de schippers die de turf naar het Hogeland brachten, waar die groente in massa verbouwd werd. Knollen en wortels werden door de Friezen meegebracht, evenals kaas. Maar dat moestuintje moest beschermd zijn door een hoge en dikke turfring, opdat hazen, schapen en geiten, die des winters los rondliepen, daar geen vrije toegang vonden. Voor schapen en geiten was dat wel afdoende, maar niet voor hazen; die sprongen er overheen, zochten of maakten zich door krabben onder de turfring in het zachte bovenveen een ingang. De veenarbeider vernam dat, en zette een strik, en zo is er menig haasje gevangen. Het strikken zetten breidde zich ook uit tot patrijzen die de boekweitakkers des winters na zochten om wat boekweitkorrels te vinden als voedsel.

De vlierstruik.

Zoals al eerder vermeld, had elke veenarbeider bij zijn woning ook een of meer vlierstruiken. De vlierbloesem verrichtte bij verkoudheid en vele andere ademhalingsstoornissen ware wonderen, en stond dus in hoog aanzien. Ook de bessen, bereid met jenever en suiker, leverden hen een war godendrank. Daar nu de lijster steeds verzot is op vlierbes, kers en lijsterbes, die ook veel in de venen voorkomt, lag het voor de hand dat ook deze vogel werd gestrikt. Dat strikken zetten en hangen was wel een kunst, maar wel vertrouwd voor vele veenarbeiders. De strikken voor hazen

bestonden uit gebrand koperdraad, dat voor patrijs en lijster was gemaakt van paardenstaarthaar. Met korhoenders hadden zij geen kans, die waren te schuw en meden de bewoonde streken. Fazanten en konijnen hielden zich voornamelijk op in bossen en die waren er in de venen niet.

Ook velen hunner hadden een geweer. Er was toen nog geen wet die dat verbood en het diende ook om het oude jaar uit, en het nieuwe weer in te schieten; dat had wel eens ongelukkige gevolgen. Ik heb ze gekend, die bij dat geluk en zegen wensen aan anderen een vinger, hand of arm hebben verloren en waar soms de dood het gevolg was. En dan waren er bij winterdag, bij vorst en sneeuw, bij lichte maan en niet al te veel wind, nog

een paar aardige bezigheden voor de veenarbeider: het jagen met een of meer geschikte en afgerichte honden op bunzings en visotters. Een bunzing bracht 7, en een otter soms 14 à 15 gulden op. In de roman van Hendrik de Man, over de strenge winter van '90-'91, worden die jachten prachtig mooi beschreven.

Soep koken.

Bij winters waarin gedurende een lange periode de boel dicht zat en de bodem ijzerhard was, kwam er soms grote armoede. Dan vormde zich uit de meer gegoeden een commissie voor soep koken, om allen die er behoefte aan hadden toch eenmaal per dag van warm eten te voorzien. Ook tijdens de zo pas genoemde winter van '90-'91 vond dat hier in de Valthermond plaats, toen ik ruim 22 jaar oud was en nog bij vader en moeder thuis woonde. De commissie werkte met een opgemaakte lijst, waar aan de kop het doel was omschreven. De burgemeester der gemeente Odoorn, Borgesius genaamd, was toen de eerste die bovenaan stond voor een bedrag van 50 gulden en dus als een goed voorbeeld diende. Winkelierkroeghouders, bakkers, landbouwers, veenboeren en burgers tekenden voor bonen, erwten, vet, gort, rijst, brood en ook bedragen in geld. Ieder die belang had bij soep moest zich bij de commissie opgeven en de grootte van gezin vermelden. Zo kwam er overzicht voor de hoeveelheid soep die er dagelijks moest worden gekookt. Een arbeider stelde zijn ledige schuur beschikbaar. Een grote kookpot werd bemachtigd en de soepkooksters konden met hun werk beginnen. De soep bestond hoofdzakelijk uit bonen, gort of rijst. Ook werden wierde, paarde- en duivenbonen gebruikt, en dan de nodige ingrediënten zout, peper en vet. Het geheel, goed toe bereid, leverde een gezonde en voedzame kost en was ook niet van smakelijkheid gespeend.

Het te verdelen roggebrood werd in overleg met de soepcommissie door de bakkers bezorgd.

Deel 8.

Een beschouwing over de veenarbeider.

Fatsoenlijke armen.

Er waren ook nog degenen die te veel eergevoel hadden om met hun armoede te koop te lopen. Dat waren toen de fatsoenlijke armen. Zeker: er waren die het valse schaamte noemden, al goed en mooi, maar zij waren er. Die mensen, waarvan dat gezegd werd, werden bezocht en ook geholpen zonder opzien te verwekken. En, daar er op gerekend kon worden dat het verstrekte niet aan jenever werd besteed, kregen ze ook wel geld. Mijn vader viel het in de winter ten tweede maal ten deel in een soepcommissie zitting te hebben. De eerste keer was in de winter van 1855, ook een erge lange en strenge. Mijn vader was toen 25 jaar en nog bij zijn moeder – die weduwe was – thuis.

Niet rooskleurig.

Dat gebeurde voorin de Buinermond, waar later de glasfabrieken van Meursing en Thône stonden. In zulke winters was het voor bakkers en winkeliers ook niet zo rooskleurig. Er kwam dan veel op de kerfstok en in het boek. Vaak werd er door hen gezegd: 'Er vriest nu wat vast dat de zomer niet weer dooit.' De leden van zo'n soepcommissie deden wel eens merkwaardige ervaringen op bij hun collecteren, vooral bij winkelier-kroeghouders. En, zo werd er wel gevraagd, krijgt ieder die er om vraagt en waar het nodig is daar iets van? Ook zij die gewoonlijk bij zomerdag, als de verdiensten goed zijn, er een goed deel van verzuipen? Zeker, die stumpers zijn er het ergst aan toe en komen in de eerste plaats aan beurt. De meesten die nu niet op eigen krachten door de winter kunnen komen zijn de ergste drinkers. Zij die door ziekte of tegenspoed moeten worden geholpen, zijn ver in de minderheid. De meeste ellende wordt veroorzaakt door de drank. En dat kunt gij als kroeghouders het beste weten. En daarom raden wij u: geef veel, geef overvloedig, opdat ze goed door de winter komen, in 't voorjaar weer kunnen verdienen en bij u als klanten niet zijn te versmaden, daar juist zij flink wat in 't laatje brengen. Naar mij dunkt zeer logisch en steekhoudend geredeneerd.

Onmogelijke tijd.

Het was dan ook vroeger in deze streken bij lange winters voor velen een onmogelijke tijd. Geen verdiensten en geen voorraad, noch van geld, noch van levensmiddelen. Dat er dan veel gebedeld en geschooid werd, was geen wonder. Honger en koude zijn scherpe zwaarden. Wat liepen er dan velen met zwavelstokken, berkenrijsbezems, heidebezems en boenders. Ook werden er bezems gemaakt van brem, dat op de venen veelvuldig voorkwam. Ook om aardappels werd gebedeld en de ingekuilde in het veld waren dus ook niet veilig. Sommige gevallen werden bekend dat daar in geen week een kop koffie was gedronken en een aardappelschil was gegeten. Een rijke boerin, heeft eens gezegd: 'Wat is het een kruis bij winterdag met dat arbeidersvolk. Ze lopen ons de drempel onder de deur weg. Het zou een uitkomst zijn een soort van arbeider uit te vinden die men kon inkuilen als aardappels, en ze bij voorjaarsdag, als we ze nodig hadden, er weer uit te halen.'

Hele families van veenarbeiders zijn er geweest waarin de alcohol als bedwelmingsmiddel het hoofddoel van hun leven was. Als er een dode in de familie kwam – in tijden van verdiensten – was het feest. Die mensen waren in het bezit van twee magen, een zomer- en een wintermaag.

Land toemaken.

Een aardig geval op dat gebied heb ik zelf wedervaren. Ik had van een landbouwer een stuk dalgrond aangenomen om er bouwland van te maken. Land toemaken heette dat. Wij kregen dan in overleg, fl 0,75 per dag op rekening van elke daghuur dat er werd gewerkt. Verdienden wij meer, dan werd dat later bij de verrekening verdeeld. Er kwam bij mij een man uit de buurt, die vroeg: 'Hebt ge ook werk voor mij?' 't Was op vrijdagavond, en ik raadde hem aan morgenvroeg maar mee te gaan en nog in deze week een daghuur in te pikken. Hij deed dat en ontving fl 0,75. Des maandags van de volgende week wilde hij niet meer mee gaan werken. Op mijn vraag waarom dan niet, kreeg ik ten antwoord: 'Dat kan niet uit. Mijn vrouw ging met die vijftien stuivers naar Musselkanaal, nam ook twee pond droog spek mee en dat kostte tachtig cent, er moest nog een stuiver bij de daghuur. Nee, ik ga niet weer mee.' Ik kon toch het lachen daarom niet laten. Rekende hem voor dat die redenering in 't geheel niet opging. Niets aan te doen. Het enige antwoord wat ik kreeg, was: 'Als ik werk wil ik spek. Als ik niet werk, doe ik het met droge aardappels.'

Twist en onenigheid.

Ter illustratie dat de alcohol niet alleen armoede en gebrek veroorzaakt, maar ook twist en onenigheid, diene het volgende, wat ik uit betrouwbare bron van mijn moeder heb. Op een morgen om ongeveer 9 uur stond er vlak bij ons in de buurt een groep van 7 of 8 vrouwen samen te redeneren. Vrouwen zijn altijd nieuwsgierig en mijn moeder leed ook aan die kwaal. Een van de vrouwen stond in het middelpunt der belangstelling; ze zag er gehavend uit; was met ontvelde plekken en blauwe builen over het ganse gezicht overdekt. Ze stond rechtop, trots als een martelares. Wat nu was het geval? Zij had gisteravond een flinke afrekening in ontvangst genomen. Haar wederhelft kwam dronken thuis, en zij was zo dom daar een aanmerking op te maken, met als gevolg een ouderwets pak klappen. Dat geval werd nu besproken. En zoals dat gewoonlijk gaat, is er steeds een in de buurt, die de eerste viool speelt en al de anderen staan te wachten, hoe zij er op zal reageren. Het bleef dan ook niet uit. De verwachte verklaring kwam. 'Jao, vrouluu, dat is nou weer ain van dei arge gevaaln; wat zucht dat mens er weer uut, je wordt mislek om er naor te kiekn. Maor tweie kievn, baide schuld, zegt het spreekwoord. En ais wie nou eerlek weezn willn, mout wie zegn: gain aine van onz gait vraiuut veur onze keerls. Hou vaak dailen wie nait aine, waar zai niks van waitn maggn. Maor zai krigt te veul. Onz komt aaln wel wat tou, jao soms meer ais ons

toudaïld wordt. Maor zai, nee, dat lopt de speigaotn toch uut. Daor mout wat aan daon worden, maor 't is de vraog wat!'

En dat 'wat', deed de deur dan ook dicht. Niet een wist daarop een antwoord te geven. Ik heb gehoord, dat vele moeders hare dochters als ze trouwden een verstandige raad gaven, en wel deze: 'Ais doe straks trouwd bist en Pait komt aanstookn thuus, speul dan vot dadelek nait op. Hai kon ais ain kwoije drank over zôk hebbn en dan ist elf ogen en doe komst op 't onderste beuntje. Wacht er mit tot hai weer nöchtern is, dan gait dat beter, dat heb ik mit mien vaoder ondervondn.'

Deel 9.

Gemoedelijk dronken en een vreemde begrafenis.

Niet altijd was het heibel in de keet als de een dronken was en de ander niet. Er kwamen ook veel gemoedelijke gevallen voor. Zo onder andere dat van Jan Oost en Trien Nat. Zij brachten een vlotpraam vol kienhout bij de bakker – Ik was daar juist bezig de tuin op te knappen – en ze kregen er fl. 6,-- voor. Niet meer dat de praam voor de wal lag om gelost te worden, nam Jan een fl. 1,-- in voorschot. En onderwijl Trijn met de jongens Dauwe en Jobk begonnen met lossen, ging Jan, gewapend met een zwarte zevenmaatjesfles naar het brughuis om een klok te halen. Terug met de drank, werd een schaduwplekje gezocht en alles eerlijk gedeeld. Nu het werk weer zou beginnen, bleef Jan liggen; hij was voorlopig niet in staat om op te staan, was een beetje...

Wat was het geval? Hij kocht een liter en dronk de drie maatjes die de fles niet kon bevatten zelf even op. Ook van de zeven nam hij zijn deel, en de gevolgen bleven niet uit. De zoon van de bakker had daar aanmerkingen op, en raadde Trien en de jongen hem een emmervol koud putwater op zijn kop te dekken. 'Kom, kom,' zei Trien, 'gain gekke dingn. Hai het in twai daogn nait wat had, en 't was zien beurt om wat te haoln. Nee, gain kunstn. Want wie binn er aalmaol gelieke gek op. De jongers al net zo goud ais wie baidend.' En zij werkten met z'n drieën gemoedelijk door, tot dat Jan hen weer kon helpen.

Albert en Triene.

Ook nog een ander geval kan dienen om aan te tonen dat alle ongemakken, veroorzaakt door de drank, gemakkelijk werden opgelost. Albert Huizing een jonge vent van ruim 20 jaren had verkering met Triene Blik, te 2de Bokkemonnd. Op een zondagmiddag, half december, komt hij bij zijn schoonouders in spe binnen om zijn Triene te bezoeken. De oude Klaas Blik zegt: 'Gaist eevn mit mie Aalbert, ik wait ain schaop te koop, en wie kenn er nog wel aine bie deur de winter brengn.' 'Jao,' zegt Albert, 'ik gao mit.' Maar het ongeluk was dat zij voorbij de kroeg van Simon Vechter moesten. 'Kom,' zegt de oude Klaas, 'wie willn Simon even goedendag zeggen.'

Toen zij met hun derde of vierde borrel bezig waren, komt er een bekende binnen van achter uit de mond en vertelt hen dat bedoeld schaap vrijdag door Haiman Lezer van Musselkanaal was gekocht en meegenomen. Dat nu was aan de ene kant een teleurstelling, maar kon ook wel een voordeel zijn. Vooral als het dier eens gust was, dan kon het schade worden. En in die geest nu doorgeredeneerd, kon het er op bestaan nog maar een paar drankjes te pakken.

Op de terugreis naar huis stond de oude Blik veel vaster op zijn voeten dan de jonge Albert. Er stond een flinke bries en de draai voor de woning van Blik die zij over moesten, wiebelde nogal wat. Het gevolg was dat Albert, die achteraan kwam, eraf viel en in het koude water even 'kopje onder' deed. Samen en met hulp van de burens was hij nogal spoedig weer op het droge. Ras van het natte pak ontdaan en een hemd en onderbroek van Blik aangetogen, werd hij om van de schrik en de koude te bekomen in Triene haar bed gestopt. 'Triene,' zegt haar moeder, 'trek die als de weerlicht uit en dan bij hem er onder, anders wordt hij niet weer warm, die stumper van 'n jong.'

Jurn en Derkie.

Ook het spreekwoord 'Die zich niet weet te redden, is niet waard dat hij armoede lijdt' werd nogal eens in toepassing gebracht, zoals Jurn Piklap. Zijn erven hebben het gedaan en met goed gevolg. Toen de laatste zuster van Jurn overleed, was hij ruim 57 jaren. Altijd had hij met zijn beide zusters samen geleefd en wat geld verdiend. Nu stond hij alleen, en zag geen kans om het te bolwerken. Vlakbij hem woonde Jan Majoor met vrouw en twee kinderen, Freerk van 21 en Derkie van 16 jaar. Jurn overlegde met de Majoors. Hij zou Derkie trouwen en dan gaan samenwonen, dan konden zij best bestaan, enzovoort. Daar het heette dat Jurn rijk was en Derkie om verschillende redenen toch geen flinke jongen tot man zou krijgen, ging dat aan.

De bedoeling was goed, maar het resultaat zeer mager. Freerk ging al gauw trouwen met Lotje Bossema. De oude vrouw van Majoor stierf en Jan Majoor verdronk tussen midwinter en nieuwjaar in het hellinggat van Wilke de Boer. Jurn en Derkie waren alleen en hadden nu vrije baan. Daar de centen minderden, kocht Jurn een vooronderpraam en begon als ziedelschipper een nieuw affair. Na enige tijd kon Derkie met Jurn alleen niet langer varen en hij kreeg als knecht Klaas Bossema, een broer van Lotje, de vrouw van Freerk. Klaas en Derkie waren even oud en schoten goed met elkaar op, met het gevolg dat Jurn niet alleen niet meer meedeed, maar radicaal over was. Mooie stukken hebben wij er over gelezen in de Veendammer courant, onder de kop 'Old en jonk'.

Vergunning.

Jurn werd ziek en stierf toen zij met hun praam, die juist leeg was, in Veendam bij het middelste vallaat lagen. Daar maakten zij geen gewag van het sterfgeval. Ze voeren met de praam voor het gemeentehuis te Wildervank en gaven het geval aan. De dokter hield lijkschouw en op het attest van de dokter werd hen vergunning verleend de dode te laten begraven. Maar dat laten begraven kostte geld en dat kwam Derkie en Klaas heel slecht uit. De praam was leeg en als ze weer met turf geladen zou worden, moest er geld wezen.

Gaven zij dat geld voor graf en begrafenis, waar bleef dan de turf waarvan zij trachten te leven? Er moest dus wat anders op worden gevonden. Het geld bewaren voor aankoop van turf en de dode Jurn onder de zoden.

Dat lukte. Zij kochten geen graf, gaven geen geld uit voor een begrafenis. Voeren met de praam, waarin de dode Jurn, naar de bosroe klap, vooraan op het stadskanaal. Zoals alle oude Stadskanaalsters weten, is de strekke van Badje vallaat tot de bosroe klap niet alleen eenzaam en zonder huizen, maar er ligt ook de begraafplaats van de familie Egbert Uniken v.d. Tuuk, in de volksmond beter bekend als het kerkhof van Ebbert

Oentjes. 't Was al duister toen Klaas en Derkie daar met hun praam arriveerden. Heel voorzichtig werd de oude Jurn, die dood in een stuk oud zeildoek gewikkeld in het ruim van de praam lag, op een kruiwagen geladen en langs het toegangslaantje naar de begraafplaats gekruid. Klaas groef een gat, zo klein en diep mogelijk, de dode werd er in gezet, niet ingelegd. Met een paar hele grote zoden, netjes togedekt en de begrafenis was zonder kosten op een alleszins bevredigende wijze afgelopen.

Deel 10.

Planten en dieren in het veen.

De fauna.

De fauna, de dierenwereld in de venen, verschilde veel van die in de landbouwstreken. Vooral in de zomer, als de veenbodem veel warmer was dan waar gras en bomen voorkwamen. Dat zwart de zomerse warmte aantrekt en een meer lichtere kleur afstoot, was op het veen duidelijk merkbaar. En dat had ook grote invloed op vogels, dieren en insecten. Waar wij nu des zomers als bij uitzondering nu en dan een koekoek zien en horen, waren er vroeger honderden. De vlintputter, toen bij het volk, dikschierter geheten, is hier nu in het geheel niet meer en vroeger bij duizenden. En evenzo de heidepieper, in wiens nest de koekoek bij voorkeur haar ei legde, is geheel van hier verdwenen.

Ook slangen, adders en hazelwormen, zijn nu bij de inwoners onbekenden. De padden en kikkers, ofschoon niet meer zo menigvuldig, zijn hier nog wel. Doch een hagedis, evertas geheten, heb ik in jaren niet meer hier gezien. Ook de twee soorten, de heide- en de turfrabijn, is er niet meer. De koekoek vond in de zomer tal van voor haar eetbare insecten die men nu vergeefs zoekt. Krekels, grashoppers en ook sprinkhanen, soms bijna zo groot als een jonge mus, hadden wij te danken aan de warmte van het veen in de zomer.

De flora.

Met de flora was het net eender. Was niet uitgebreid, niet voornaam, maar toch op zekere momenten en perioden schoon, schoner nog dan nu de wereldberoemde bloemvelden in Holland. Boomsoorten hadden wij op de bovenvenen niet veel. De berke, de els, de lijsterbes en de zwarte kers was zowat alles wat wij in het wild en bij de bouwkeuters rond hun hutten aantreffen. De vlier kwam achteraan en volgde de vlottende veenbevolking.

Wij beschikten over drie soorten heide. Twee ervan waren de lieve kinders met veel namen. De eerste was de struik-, graaf-, rijg- en schaapheide. De tweede bloem-, dop-, fijn- en bezemheide. En ten laatste noemen wij de heide waaraan lekkere, eetbare bessen groeiden, waar onze kinders niet ten onrechte verzot waren en er uren in konden ronddwalen. Ook kwamen er mossen voor waaraan beien groeiden die wel eetbaar waren, maar nogal zuur van smaak. Anders was het weer met de in het wild groeiende aardbei, die smaakte fijn en met een veel krachtiger aroma dan de nu in de tuinen gekweekte.

De rusch was populair. Zij diende voor veel doeleinden. Matten in de stoelen en op de vloer. En in de zomer: 'Rusch en in berre, in plaats van stroo, nooit gain last weer van ain vloot'. De rusch is een neef van de bies. De bies, langer en dikker dan de rusch, is

een waterplant, de rusch half om half, is het weligst op natte bodem, doch handhaaft zich ook op niet al te droge zandgrond.

En dan het meel- en buntgras voor schapen en geiten: gezond en voedzaam, waar melk in zat, in tegenstelling met de heidesoorten, die door hun hooggehalte van looizuur nadelige invloed had op de melkgifte.

Moerasplanten.

En dan onze vele moerasplanten, zoals het doddegras met zijn dikke bollen. Ook de vele soorten wolgrassen die in het veenmoeras steeds en ten allen tijde veel zijn voorgekomen en de niet verteerde delen in het bonte- en blauwe veen, onder de namen 'vlok' en 'lok' kunnen worden erkend.

Het veen- of moerasmos, was ons dienstbaar en werd in gedroogde toestand veelvuldig als vulling in bedden en kussens gebruikt. Dan waren er het slangenkruid-adderblad, lis, koekoeksbloem, madelief, paardebloem en vergeetmijniet. Ook hadden wij nog een vleesetende plant. De hier veelvuldig voorkomende en meestal alleen bij name bekende zonnedauw. Een nederige, zich als een rozet laag over de grond uitbreidend plantje met rode blaadjes, zo groot als een dubbeltje en bedekt met een 25- tot 30-tal, steil naar boven gerichte fijne haren, waar bij mooi zomerweer zich een heel klein droppeltje helder, taai vocht op vormde. De geur die het vocht verspreidde en de kleur van het blad trok insecten aan, vooral de vliegende. Zodra zij in aanraking kwamen met dat geurende heldere vocht, zaten ze vast. Het blad vouwde zich naar boven samen, sloot het insect in en liet het in een paar dagen totaal verteren. De zonnedauw ontsloot zich en de geschiedenis kon zich herhalen.

Maar het schoonste en geurigste van alles, wat het oog verrukte en het reukorgaan streelde, waren de bloeiende boekweittakken. Alle andere veldenpracht zonk daarbij in het niet. Het oog, de neus en de oren genoten van kleuren, geuren en het gezoem en gegons van de miljoenen iemen, bijen of bienen, zoals die beestjes bij verschillende namen werden genoemd.

Bijenkoloniën.

Geen wonder dat in die dagen vele keuters op de bovenvenen er ook enige bijenkoloniën op na hielden en er, bij een normale zomer met een flinke duit met honig en was, bijverdienden. Nu wij het over iemen hadden, wil ik er toch nog een beetje van vertellen. De iemker is een gewoon mens. En vroeger een die ook geen schoolonderwijs had genoten. Toch staat men versteld van hun kennis aangaande deze insecten. Nu is dat geen studie op zichzelf, maar van vader op zoon overgenomen. Als men hen hoort, schijnt het of zij met die dieren kunnen praten en redeneren. Dat er veel bijgeloof in het spel zit, behoeft geen betoog. En toch is het interessant hen daarover te horen vertellen.

Veel uitgaven waren er niet aan verbonden. De korven waren eigen fabricaat en de benodigde grondstoffen in eigen bezit. De keuter had stro en de verbindingsmaterialen en kon die uit het veld halen. Die bestond uit uitlopers van de braam, roeden van een pink dikte en soms 7 tot 8 voeten lang. Die dingen werden gespleten, met een zelf vervaardigd instrumentje, een stukje hout en een stuk mes; alleen wat werk en de iemskorf was klaar. En het werk werd gedaan in de winter, in de hoek bij het vuur. Was het niet bij dag, dan wel bij avond. Geen licht? Geen nood; 't kon wel op gevoel of bij

het schijnsel van een hout- of turfvuur. Er moesten niet alleen korven maar ook opzetten worden gemaakt, om bij een gunstig honigjaar, de korven te vergroten of verhogen. Zo'n opzet was een ring, zo groot in omtrek als de grootste wijde van de korf, was 15 centimeter breed en werd als het nodig bleek met iemskrammen onder aan de korf bevestigd, opdat de kolonie ruimte kreeg om de overvloed te bergen. Ja, het is wel gebeurd, dat er twee opzetten onder een korf moesten. Dat was dan een goed jaar voor de iemker.

Deel 11.

Planten en dieren in het veen (vervolg).

Honing, was en mede

Een goed onderlegde en verstandige iemker zette in de herfst een goed bevolkte, met een voldoende kwantum voedsel, voorraad op om door de winter te komen. En een aantal korven, al naar de grootte van het bedrijf. Zorgde hij niet voor een goede voorraad, dan werd het én voor de iemen én voor de iemker noodlottig. Of de laatste moest zelf nog een voorraad, hetzij honig of suiker, hebben om de bijen te voorzien. Want wat was het geval als er in de korf gebrek kwam? De diertjes verhongerden, of vlogen te vroeg bij een enkele mooie zonnige dag uit, vonden geen voedsel, maar wel zo'n erge diarree dat ze dan ook stierven. Zo zijn er al vele onkundigen iemker-af geworden. Een volleerde iemker maakte zich zelf een honigpers en kookte zelf het was, dat in de handel heel wat waarde had. Bij de iemkers was dan tegen de feestdagen, midwinter en nieuwjaar 'mee' of 'mede' te verkrijgen. De honigraten werden in een zak, gevlochten van paardenstaarthaar, gedaan en zo onder de pers gelegd. Langzaam stroomde de honig dan in een daaronder geplaatst vat.

De uitgeperste raten, die dan nog een groot kwantum zoetstof bevatten, werden met toevoeging van wat water, in een grote kookpot gedaan. En de door koken gesmolten 'was' eraf geschept en in vorm gegoten. Waren die vormen voldoende afgekoeld, de 'was'bomen eruit gehaald, was die ter verkoop gereed, wat dan per kilo geschiedde. Het overgebleven vocht in de pot werd geklenst; door een fijne zeef gegoten. Nadat dat vocht enige dagen had staan gisten, werd het in kruiken en kannen getapt en het was dan mede: een lekkere aangename en onschuldige drank, die door oud en jong met graagte werd gedronken en bij visites veel werd geschonken.

Tegen de vorst.

Het beschermen van de bijenvolken tegen strenge vorst vereiste nogal wat zorg. De iemstal was een van wat planken getimmerde lange, smalle ruimte. Een meter diep en van achteren ook een meter hoog, van voren een halve of kwart meter hoger; de open zijde naar het zuiden gekeerd en met rode pannen gedekt. De zon moest zoveel mogelijk vrije toegang hebben. En om nu die beestjes tegen vorst te beschermen werden iemslarren of bienendekens gebruikt. Ook die larren of dekens waren een product der natuur, wat wij nog even zullen toelichten. Het groeide hoofdzakelijk in ondiepe plassen en was een soort lange watergras; het had geen wortels in de bodem en groeide jaar op jaar almaar door op een en dezelfde plaats. In enkele jaren werd het tot een tapijt van 8 tot 10 centimeter dik. In de nazomer werden de plekken opgezocht waar de bienendekens groeiden en werden ze in stukken van 1 bij 2 meter uitgesneden en in de zon gelegd om te drogen. Die dingen waren als vilt samengegroeid en waren zulke slechte geleiders dat zij 15 tot 20 graden vorst konden weerstaan. Met die dekens

werden bij vorst de korven omsloten en de iemker sliep gerust; zijn iemen gebeurde niets. Ook om aardappels in kuilen buiten te bewaren, waren zij zeer geschikt.

Maar die keuters konden meer. Velen hunner brachten het zover dat zij des zomers niet in het veen behoefden te werken en een bestaan vonden in eigen bedrijf. Zij bezaten dan ook paard en wagen. Het paard was geen der zwaarsten, dat zou ook niet kunnen op de zachte veenbodem, en de wagen was er een op brede wielen. Toch was bij natte tijden het paard te zwaar en de wielen te smal om boven te blijven. Ook dat werd verholpen. De keuter vervaardigde voor het paard sokken van gevlochten stro, zodat zijn hoeven de omvang kregen als die van een olifant. De wagenwielen werden met dikke strobanden omwonden, tot ook die veel geleken op brede tractorbanden van tegenwoordig. En al ging het wat moeilijk, het ging! Ook heb ik met eigen ogen wel eens waargenomen, dat de koe als trekkracht werd gebruikt.

De jeugd.

De jeugd had hier in de venen niet veel vertier. Voor hen werd niets gedaan, ze waren op elkaar aangewezen, moesten samen maar wat uitvinden om de tijd stuk te krijgen. Niet naar school en nog te jong om te werken, was voor die soort het tijdverdrijf een probleem. In de zomer: op de schapen passen, vogelnesten uithalen, kievitseieren zoeken en zwemmen was in de meeste gevallen hun bezigheid. En al leerden zij op school niet, de ondeugd kwam er toch wel in. De vader zei, dat hij ziek was. Hendrik, 12 jaar en Jacob van 10 werden met een gulden op zak uitgezonden om een drank te halen bij Van der Putten, apotheker te Stadskanaal. Wat deden de deugnieten? Leenden bij burens een drankfles, waarop nog een etiket 'Alle 4 uur een lepel vol'. Onderweg kochten zij in een klein snoepwinkeltje voor 2 cent 'lekkeris' en ze vroegen ook een beetje zout. Kregen van de gulden die zij ter betaling aanboden, 98 cent terug, dus elk 49 cent. Deden het zout en de lekkeris in de fles, vulden die met water uit het diep aan en schudden zolang met de fles tot alles was opgelost. Thuisgekomen deed Hendrik verslag: het etiket wees het gebruik van de drank, die f 1,-- kostte, aan, maar vooraf moest vader eerst een omstuk brood eten, anders was zij te zwaar. De oude Haide Baas heeft het gedaan en was in drie dagen genezen.

Nog een ander geval: 't Was winter, er lag sneeuw. De vader lag met verkoudheid te bed, maar kon de twee schapen, die in de schuur in het hok waren wel horen blèren van honger. Hij riep de jongens en gebod een zak vol heide te halen voor de schapen die van honger blèrden. Daar zagen de knapen tegen op. Heide halen en er lag sneeuw? Dat gaf koude handen en voeten. Maar ook daar op werd wat uitgevonden. Zij stalen hun moeder een raap uit de kelder, maakten er een gat doorheen, staken er een eind van een schaaплиjn door en hingen de raap in het hok op een hoogte dat de schapen er nog juist met de bek bij konden, doch onmogelijk wat van de raap konden krijgen. Het ding week, zodra een der schapen trachtte er iets vanaf te knabben. Het resultaat was verrassend: het geblèr was verstomd!

Deel 12.

Naoberschap en een heer uit Holland.

De Gilde.

Over het nabuurschap moet hier wat worden gezegd. Dat was in de venen, onder de veenbevolking, een heilige traditie. Wie het overtrad, lag er bij allen uit, en deed

verstandig zich te verwijderen. Dat was geen voorgeschreven wet op papier, maar als in hun harten gegrift. Het ging niet op bevel, maar was bij hen een natuurlijke aandrift dat men elkaar in tijd van nood en dood trouw terzijde stond. Het was de zogenaamde Gilde. Een andere naam had zij nooit gehad. Die zogenoemde Gilde is nu uitgegroeid tot begrafenisvereniging. Nu is alles in de puntjes geregeld. Bij statuten, waarop de koninklijke goedkeuring en huishoudelijk reglement, vastgesteld. Toen: niets van dat alles. Het saamhorigheidsgevoel, dat was de wet, en allen heilig. Wie daartegen zondigde, had zichzelf onmogelijk gemaakt. Stelen en weigeren van nabuurdiensten waren doodzonden en daarvoor bestond geen vergeving. Hoe het met de Gilde in elkaar zat, was heel eenvoudig. Een veenstreek, zoals bijvoorbeeld Valthermond, vormde een Gilde, waarvan niemand buiten werd gesloten. Op oudejaarsavond kwamen allen samen in de grootste zaal die er te verkrijgen was. Aan de orde kwamen rekening en verantwoording van de Jongerman en een verslag van de Ouderman. En als derde punt het opnieuw verkiezen van Ouderman en Jongerman. De ouden waren herkiesbaar en de benoeming gold voor een jaar. Was er geld over, dan ging men dat samen verdrinken, om de volgende periode met een schone lei te beginnen.

De rechten en plichten van Ouder- en Jongerman waren de volgende: gezamenlijk, staande de vergadering, werd met algemene stemmen de jaarlijkse contributie vastgesteld. Meestal fl. 0,50 per jaar. De beide functionarissen benoemden een bode die óf een jaarlijkse beloning, óf per dode betaald werd. Bij een overlijden werd de bode daarvan in kennis gesteld en die bezorgde dan de begrafenisbediening, zoals door de algemene vergadering was vastgesteld. De familie had daar dan verder niets mee uit te staan. Alles werd door de naburen uitgevoerd.

Nu waren de veenarbeiders in 't algemeen niet veel ontwikkeld, doch niet dom en van humor ontbloot. Ja, de humor was bij velen goed ontwikkeld. Wat een gesprek tussen een veenarbeider en een heer uit Holland heeft bewezen.

De Porre

't Was weer oudejaarsavond en weer Gildevergadering. Deze keer bij Henderik Schuringa. Die had een heer uit Holland op bezoek, een familielid van zijn vrouw. Dat trof nu mooi. Nu kon die Hollander eens kennis maken met dat veenvolk, zo weinig in Holland bekend. Er waren al enkelen vroeg aanwezig en onze heer was met de kastelein in de zaal en begon direct een gesprek met hen. Al gauw begon hij over zijn mooie Holland en sneed op over dat schone, bosrijke oord, dat een schrille tegenstelling vormde met dit dode, van alle natuurschoon onthouden, vervelende zwarte veen. En dan de vogelwereld! Een nachtegaal zouden zij hier nooit horen zingen; ja, wellicht hadden ze er nog nooit een gezien, of kende de vogel niet eens bij naam. Die moest U eens horen zingen, het is om nooit weer te vergeten! Daarom is die zangvogel dan ook wereldberoemd. En een echte natuurliefhebber doet alle moeite, om in stille avonduren, dat te beluisteren. Ziet, zulks ontbreekt hier, in dit dorre eentonige veen, met zijn voor alle natuurschoon domme en ongevoelige bevolking, die nauwelijks weet dat zij leeft. En zo schepte de Hollander nog een hele poos door op.

Na even gezwegen te hebben, zei een van de arbeiders: 'Ken hie ook verstaon wat dei vogel zingt? Of is het ais mit onzs leeuwriken, dei ook hoog opvleign en aldeur maor tierelieren? En waor wie ook niks van maokn kenn?'

Och man, wie wil nu verstaan wat een vogel zingt.? Het gaat in de eerste plaats om de mooie schakering der geluiden, voor velen is dat een mooie melodie, die het gehoor streelt.

'Nou, ais het aans nait is, dan hol ik meer van onze porre. Ais dei wat zegt, dan verstaan wie dat. Dat daier het meer verstand dan joen nachtegaol, leuf dat van mie!'

Dat vieze ding

De meneer vraagt aan de kastelein: 'Wat bedoelde die man met 'porre', is dat ook een vogel?' Daar er in de loop van dat gesprek, steeds meer toehoorders waren gekomen, werd er om de vraag van dien heer, dan ook niet weinig geschaterd en gelachen. De kastelein, die ook meelachte, legde meneer uit, wat een porre was. Hij zei: 'Een porre bij ons is bij u een pad, padde, het enkelvoud van padden. Een half kruipend, en half huppelend beest, verwant aan de kikvorsen.'

'Man, man', zegt het heerschap. 'Dat vieze, grauwe ding, met een vuile gevlekte buikkleur, acht gij hoger dan onze nachtegaal? Ik zou haast denken dat gij niet wel bij je hoofd zijt. Hoe kom je er bij!'

'Dat zell ik jou ais uutlegn. Dei porre van mie is nait mooi, dat geef ik tou. Maar joen nachtegaol is al net zo grau as mien porre, ook nait mooi. Mien porre het verstand, wat joen nachtegaol nait het. Daor van zell ik bewies levern. Bie ons in 't veen, is ain kerel, dei gain vief rou turfgraavn kenn niks in de reekn. De mainsten doun meer, sommigen wel acht tot tien rou. En er binn dei 'n half dagwaark in ain dag in de zonne zettn. Maor dat binn enkelingen. Bie ons in de buurt was zo'n stumper aan 't graovn. Mien porre dei 's aovonds 't waark nao keek, kreeg dat in de goatn en ging de andere dag tegenover hom, aan de andere kaande van de wieke, in de onderwale, verscholen in en onder de larren. Eider keer ais dei loie kerel mit ieder ains kore vol bie 't slag kwam, verweet de porre hom zien loihaid. De kerel wol dat nait heuren en nam het opschot, luip om 't ende van de wieke, züchtte naor de porre om dei 't zwiegen veur aaltied op te leggen. Kom hom nait vinn, en ging weer aan het graovn. Maor het was weer het zelfde laidje. Nog ais 'n maol zuikn, maor hai von gain porre. Dou ging hai 't waark verdommen en smeeet de boudel neer en er van deur, weer naor Westerwolde. Ging bie ain boer wark aannemen veur ain kwartje daogs mit de middagkost. En ken hie uut dei geschiedenis toch duidelijk zain dat 'n porre nait dom is en wel verstand het, meer ais joen nachtegaol waarover hie zo aan 't pochen warn.'

Drrrrei rrrrou.

'Maar mijn goeie man, nu weet ik nog steeds niet, waarom die domme kerel zich zo aan die padde kon ergeren dat hij zijn werk er aan gaf.'

'Juust,' hernam de veenarbeider, 'dat komt omdat gij als stadsmens van onze aoken gain verstand hebt. Want dei porre ruip niks aans as: drrrrei, rrrrou, krap, krap drrrrei rrrrou, krap!'

Dat dit einde bij de aanwezigen, de kastelein inbegrepen, een uitbundig gelach gaf, behoef ik niet te vertellen. Onze heer uit Holland heeft het fijne van die galgenhumor ook niet begrepen daar hij de enige van alle aanwezigen was, die niet meelachte. Hoe hij later heeft opgesneden over de domheid van het veenvolk, is niet bekend.

Deel 13.

De veenbazen.

Hoe de veenverhuringen in de mode kwamen, en als gevolg daarvan de gedwongen winkelnering, zal nu volgen, met al de voor- en nadelen voor de gehele veenbevolking. Het waarom moeten wij eerst eens wat nader beschouwen. Over de veenbazen is al het een en ander gezegd. Ook dat zij een bevoorrechte positie innamen. Zij kregen niet alleen voor hun opzicht regelen en administratie een beloning van de veeneigenaar in geld, maar namen ook al het best betaalde werk in beslag. Hadden zijzelf in eigen huishouding of familie daar voor de werkkrachten niet voorhanden, dat was geen bezwaar. Zij namen dan dienstpersoneel in huis.

Jaarloon.

Veenknechten en veenmeiden waren te huur. Kregen per jaar, al naar bekwaamheid, kost en inwoning met een jaarloon. Zeventig à tachtig gulden, jaren geleden was dat het loon. Voor een volwassen meid van 40 tot 60 gulden. Voor een knecht, die het schipkruien kon doen, van 100 tot 150 gulden per jaar. De huur ging in – evenals bij de landboer – 'oud mei' (dat was 12 mei). Soms waren er voor knecht en meid emolumenten aan verbonden, met betrekking, als het dienende personeel, bij andere arbeiders in 'schepen' gingen. Naar alle waarschijnlijkheid hebben de eigen boeren en verveners, dat wil zeggen de veeneigenaren die zelf de vervening uitvoerden en dus ook hun woonplaats in of nabij hun veen hadden, de uitwonende eigenaren de ogen geopend, en hen aan het verstand gebracht, dat zij door hun bazen bestolen werden. Het ligt voor de hand dat de veeneigenaren, in- en uitwonenden, die ook nog veelal familie waren, en als zij dan op bezoeken of visites samen kwamen, ook spraken over de mindere of betere uitkomsten der exploitatie.

En als nu bleek dat de eigen vervener steeds, en in alle omstandigheden, de beste resultaten kon boeken, was dat een aanwijzing om naar de fouten te zoeken. Vele uitwonende veeneigenaren droegen de administratie en de leiding van hun veenderij over aan een inwonend familielid.

Geen geld.

Ook was er nog een andere reden. Er waren vele veeneigenaar zonder geld. Ze hadden een, twee of meer plaatsen, maar geen geld om die in exploitatie te brengen. Als toelichting daarop zij gezegd: de hele vervening, in alle tijden en overal, was in hoofdzaak arbeidsloon. Een veenplaats was voor de helft al versneden al eer zij inkomsten boven uitgaven opleverde. Er moest eerst al wat kapitaal ingestoken worden, alvorens er wat te halen viel. Vandaar dan ook dat hier in de Valthermond de beste veenplaatsen zijn verkocht, van 20 tot 25 gulden per hectare. Een plaats die nu, in bouwland, 30 à 40 duizend gulden waard is, bracht 100 jaar geleden 3 à 4 honderd gulden op. En nog veel meer oorzaken leiden ertoe. Dat of het veen werd verkocht, of verhuurd.

Maar hoe men de zaak ook bekeek, de eerste jaren van de vervening moest er geld bij. Eerst de spitting en klemsloot en dan het eerste eind wijk, liepen kosten boven het gewin. Doch hoe het ook zij, doordat zij werden bestolen of door gebrek aan geld, kwam er een tijd dat de meeste venen werden verhuurd of de putten op afgemeten breedte en lengte voor eenjarige vergraving, publiek door een notaris werden verkocht, onder de

nodige vooruit bepaalde condities. En iedere koper werd verplicht een solide borg of medekoper te stellen of te hebben.

De room eraf.

Nu was voor vele bazen de room eraf. Zij die nog niets hadden kunnen bemachtigen, moesten weer als gewone veenarbeider weer een veenboer zoeken. Hij die al veel in de melk te brokken had, kocht of huurde veen, en was dan meer of minder zelfstandig en onafhankelijk. De veeneigenaar kreeg nu geld voor zijn waar. Daar zorgde de concurrentie wel voor. Want er werd op de veenverhuringen tegen elkaar opgeboden en bod- en strijkgeld maakten velen lekker. Die verhuringen kregen al spoedig de naam 'harddraverij'. Ook velen kregen onder invloed wel eens een strop en konden zich dan alleen nog redden doordat zij geen solide borg of medekoper hadden.

Hoe het met dat verloop van de veenhuurders was gesteld, daar komen wij later op terug. Eerst even een staaltje hoe een veenbaas door fraude te plegen rijk kon worden. Een rijke familie, woonachtig in den Haag, Aling genaamd, was door een erfclating eigenaar geworden van grote complexen veen. Zo wel in de Emmer venen als in de Valthermond. Op aanbeveling van een bekende veenboer te Stadskanaal werd een zoon van hun veenbaas aanbevolen en voor hen op hunne venen als veenbaas aangesteld. Als vrijgezel, nog bij zijn vader thuis, had de jonge man, al zeshonderd gulden in bezit. Wel een bewijs dat hij oppassend was en op de kleintjes lette. Na twintig jaar veenbaas werd hij geschat op een bezit van fl. 80.000. En dat was in die dagen, een halve eeuw geleden, nogal wat. Dat kan zonder overdrijving gelijk staan met een half miljoen van tegenwoordig.

En dit is geen schrijversfantasie of vissers- of jagerslatijn. Wij als ongeletterde, ongeleerde arbeiders konden dat gemakkelijk nagaan, de waarden kennende van roerende en onroerende goederen. De man had het nog verder gebracht, doch is daartoe te vroeg gestorven, op ruim zestigjarige leeftijd. Liet een weduwe na met 12 kinders, zes zonen en zes dochters. Allen met een goede positie, waarvan er heden nog zes in leven zijn. Als werkgever stond hij goed bekend. Hij had steeds de beste werkkrachten in dienst. Zelf heb ik voor hem vier dalplaatsen tot bouwgrond in cultuur gebracht. De eerste, nummer 8 Zuiderdiep, Valthermond, onder leiding van mijn vader, de nummers 13 en 10 op het zelfde diep zelfstandig. Zo ook nummer 14 Noorderdiep. Het laatste gedeelte daarvan voor de weduwe. Al die landplaatsen werden bezet en bewoond door eigen zonen. En zo waren er hier in de mond nog twee veenbazen, die als kapitalisten zijn gestorven.

Risikant bedrijf.

Op de veenverhuringen werd veel gedronken. Van drie huurders is mij bekend dat zij veen huurden en nog dezelfde nacht verdronken. Het veenbedrijf was steeds risikant, hing van 't weer af, nog meer dan de landbouw. Bleef een huurder met een gering weerstandsvermogen met veel natte turf zitten, dan was hij het volgende jaar arbeider, met veel schulden op de koop toe. Hadden zij enige jaren aaneen geluk, dan kwamen zij financieel wel vooruit en konden doorzetten.

Om hun veenzaak goed renderend te maken, richtten zij er een winkel bij op. Verdienden zij aan het veen, dat deden ze ook aan de waren die hun arbeiders gedwongen waren te kopen, voor prijzen die zij zelf vaststelden. Dat er gewoekerd

werd, behoeft geen betoog. Het was soms schandalig als het tot een vergelijking kwam met het voordeel dat een vrije arbeider had die werkte voor een geldboer en met zijn loon kon kopen waar 't hem goeddacht, of zij die op een 'rijstboer' waren aangewezen en al hun loon in winkelwaren moesten verrekenen.

Deel 14 Winters en baljagen

Denk niet dat de arbeider kon halen wat en hoeveel het hem goed dacht. Nee, hoor, zo was het niet. Zij werden als het ware door de reep gevoerd. Bij hun werkgever was alles te krijgen wat ze nodig hadden of maar konden bedenken. Had hij het niet in voorraad? Geen bezwaar! De winkelier liet het dan komen van elders, mits er een tegoed aan werkloon aanwezig was. Als dat niet het geval was, dan kregen zij het niet, moesten het er zonder doen en maar wachten tot er voldoende baten aanwezig waren.

Verdieneen.

De winkelier-vervener verdiende nog op de benodigde bakkerswaren. Het brood, stoet en beschuit, werd wel door de bakker bezorgd, doch door de vervener betaald. Hij verdiende op elk brood van 8 pond 2 cent en aan ieder stoet (Duits brood) 5 cent. Zelfs al er tegen Pasen of Pinksteren voor één of meer kinders klompen nodig waren, dan nog bepaalde hij zelf de soort, geverfde of witte. Waren de arbeiders goed in hun werk en kregen ze dus de kans om ook het volgende jaar weer voor hem te werken, dan werden zij met het allernodigste door de winter geholpen. Ook geldboeren waren daartoe wel genoodzaakt en genegen. Ik was er eens bij tegenwoordig, dat de baas aan de boer vroeg: 'Willen wij die en die aanstaand jaar ook houden?' De boer, die zelf alle weken in 't veen kwam en controleerde zei: 'Ja, waarom niet? Zij zijn toch goed in hun werk!'

'Dat wel, zegt de baas, 'maar dan moeten ze voorschot hebben, om door de winter te komen; want 't is bijna op, dat weet ik zeker.' 'Nou, zegt de boer, 'er is toch wel geld, handel maar naar eigen goedvinden.'

Zij die spreken van onhoudbare toestanden, hebben toch maar ten dele gelijk. Het was alles aanpassing. Het kon toen eenmaal niet anders. De bevolking wilde niet anders, en die niet anders wil, niet anders kan, en niet anders zal! Voor een eigen, zelfstandig leven. Een leven dat eiste tering naar de nering te zetten, konden zij niet; waren daar voor niet rijp! Hadden daarvoor geen geweten en doorzicht.

Andere gevallen.

Maar er waren ook vele andere gevallen, die als voorbeelden konden dienen, maar in 't algemeen niet werden gezien en geacht. Gevallen zijn er genoeg bekend dat in die tijden, vele veenarbeiders bloot van hun schamele verdiensten, wat overlegden voor de oude en kwaden dag. Het spreekwoord 'Er was nooit zo'n beste tied, of er gingen wel failliet. En gain zo'n slechte tied, of er wassen dei vermeerderden hun krediet.' Dit werd bevestigd, toen jaren terug de opkomende vakbeweging en werkliedenverenigingen de verveners, en vooral de huurders, andere regels, als onderlinge wetten voorschreven. In die dagen was er een veenarbeider die wel eens wat inzend van wat hij schreef, en geplaatst werd in De Veenbode, het algemeen gelezen blad in deze streken. En aan het einde van een artikel de belofte: 'In ain volgend stokkie lever ik joe het bewies dat het aaltied veurdail gaf, geld of ries.' Geld gaf voordeel, maar rijst, bedoeld als winkelwaren ook, wilde zeggen dat er waren die geen geld was toevertrouwd en het verder brachten,

door een ander op rantsoen gesteld te worden. 't Was wel treurig, maar waar! Het proces werd voltrokken, de vervener betaalde met geld, en de turfgraver en baggeraar, als losse veenarbeiders, werden op het werk betaald. Maar toen de winter kwam zaten vele vaste veenarbeiders op zwart zaad, en moesten ze noodgedwongen een vervener zoeken die hen door de winter wilde helpen. Een zeer oud gebruik was het in de venen dat als op zaterdagmorgen de zon opkwam er een algemeen gehuil werd aangeheven, met horens en klompen versterkt. De betekenis daarvan stamde van de eerste grote vervener van Stadskanaal, de al eerder genoemde en algemeen bekende: Egbert Uniken van der Tuuk, in de volksmond bekend als Ebbert Oentjes. Die kwam met geld en dat gaf grote vreugde, die zich uitte in een soort algemeen gebrul. En dat gehuil bleef zo lang in de mode als er in het veen in massa is gewerkt.

Baljagen.

En nu de oorzaak van het 'baljagen', de voorloper van de latere werkstakingen in de venen. Heel vroeger, een paar honderd jaar geleden, werd er in de Groninger en Drentse venen alleen turf gegraven – zoals al eerder is opgemerkt – en dat in het algemeen door buitenlanders, Lipskers, Munsterjongens en Poepen. In hoofdzaak dikke en kwartiersturf, alles zwaar werk. De dikken hadden een afmeting van ½ voet breed en dik, bij een lengte van 1½ voet; de voet berekend op 31 cm.

De vijf banken dikken waren dus 7½ voet, ook wel achthalf voets genoemd. De kwartiersturf waren ook nogal dikke dingen. Zij waren een half voet dik; de breedte 18 onder de 7 voet en de vijf banken 7¼ voet. Van kleine turf wist men toen nog niets. Er werd van die tijd gezegd dat er niets dan dikveen zat. Toentertijd was het bij de verveners – veenboeren – mode als de campagne half ten einde was, dus begin mei, zij samen kwamen om te overleggen hoeveel loon zij wilden uitbetalen voor het werk. Daghuur stellen, heette dat. Alles ging buiten de arbeider om. Zij hadden hierin niet de minste zeggenschap. Dat zo'n stelsel op den duur vastliep, was te voorzien. Over dat daghuur stellen nog een enkel woord: als de daghuur werd gesteld op fl. 1,25, dan betekende dit dat de beide gravers bij de ploeg van elke dagwerk gegraven turf elk fl. 1,25 kregen en het buitenvolk, bonkers, koorzetters, hakers en kruiers, elk fl. 1,--.

Dagwerk.

Een dagwerk natte, zojuist gegraven turf was nogal een heel kwantum. Eerst werd er een ligger of leger gelegd van natte turven om er de slagen of storten overeind tegen aan te slaan en zo een slag te vormen. Een slag bestond uit leger en acht storten, dus 16 rijen. Een eendagwerk mat 22 roeden van 14 voet (de voet 31 cm.) Die lust heeft, rekent het eens even na en zal dan tot de slotsom komen dat een gegraven dagwerk, het legger meegeteld, op ruim tienduizend kan worden gerekend. De veenarbeider moest met vrouw en kinders die natte turven bewerken. Eerst in ringen opdijken, losmaken, omzetten – opdat de voetturf boven kwam en drogen kon – en dan 'vuren', dat wil zeggen in bulten zetten, stonden ook voor een zwaar stuk werk. Een dagwerksbult bevatte 60 m³, droge turf. Zo'n bult had een afmeting van: 12 voet breed, 24 lang, de loegen 18 turven hoog. Dan de zetsels een turf in de lengte, gevels 36 turven hoog, waar de gehele kop van de burt naar werd geregeld. Een dat stuk werk leverde in 't geheel ongeveer 3 gulden op.

Neen, het werken in het veen was geen vetpot, nog minder een Luilekkerland. Wie niet van aanpakken wist en geen zweet kon ruiken, moest daar niet zijn. Om maar te

beginnen te werken zonder van de beloning iets af te weten, was wel een wat rare beweging en moest wel vastlopen. Nu dan, de boeren hadden de daghuur gesteld en de bazen gingen bij de ploegen langs en maakten het bekend. Die bazen waren goed afgericht. Kwamen bij een ploeg, vertelden dat het de heren verveners goed had gedacht, alhoewel het er met de veenderij slecht voorstond en er geen prijs voor de turf kon worden bedongen, toch evenveel te betalen als het vorige jaar, zijnde fl. 1,25. Ook stelden de heren er prijs op dat, als zij hoorden dat er verveners waren die minder betaalden, hen er kennis van te geven, want er was daarop een boete gesteld van fl. 1.000,--. Opdat die slechte betaalter hen dan, door een lager loon uit te betalen, hen geen concurrentie kon aandoen en daardoor de lonen in de toekomst lager zouden moeten worden.

Deel 15 Soepkokerijen.

Was de winter ten einde en kon er weer gewerkt worden dan stonden de veenarbeiders bij de werkgever dik in het krijt en hadden dan al bij voorbaat heel wat 'op de kerfstok'. Bij zulke lange winters met veel vorst werd het spreekwoord: 'Er is deze winter wat vastgevroren, wat van de zomer niet weer los dooit geboren'

Soepkokerijen

Toen gebeurde het dat er in de veenstreken ook 'soepkokerijen' moesten worden opgericht, om velen van een wisse hongerdood te redden. In de winter van 1890 op 1891, toen het de 22ste november plotseling zeer streng vroom en het eerst in april begon te dooien – dus een winter van maar even ruim 16 weken – was het hier in de Valthermond dat er evenals elders zo'n soepuitdeling moest worden ingericht. Het was die winter in ons land onder de arme bevolking een zeer benarde toestand en in vele steden bleven de oproeren niet uit. De schrijver Hendrik de Man heeft het in de roman De strenge winter van 1890 zeer juist en aangrijpend beschreven en de ellende niet overdreven geschetst.

Wij moeten ook nu even iets vertellen van de twee soorten van verveners. eigen boeren en huurboeren. Verveners die met geld betaalden en huurverveners die met winkelwaren het loon vereffenden, de zogeheten rijstboeren. In 't kort: de arbeiders vroegen elkander wel eens. 'Waar werk jij voor, een geld- of een rijstboer?' De veenverhuringen, waarvan vroeger geen sprake was, namen de laatste 60 jaren dat er veen bestond in de Valther- Exloër- en Weerdingervenen en steeds hogere vlucht. De grote veeneigenaren zagen er gemak en voordeel in, dat de veenhuurders elkaar beconcurrerden: zij kregen hoge prijzen voor hun veen.

Opzichter

Gezamenlijk stelden zij een controleur of opzichter aan, die ervoor moest zorgen dat de verhuurde stroken (putten) niet breder werden aangesneden dan in het eenjarige vervening werd bepaald. De verkoping geschiedde publiek door een notaris, en wel bij opbod. De huurders werden door bod en strijkgeld verlokt om tegen elkaar op te bieden. Eerst werden van een veenplaats de enkele putten. inclus de klemsloot en of ook de splitting, apart opgehangen en dan alles samengevoegd, om dan bij nog een hoger bod te worden gegund. Er moest dan een solide borg of medehuurd worden gesteld. Ook zorgde de notaris voor het innen van de verkooppenningen. Nu was zo'n veenverhuring geen ideale bijeenkomst. De bezoekers hadden verschillende en ver

uiteenlopende belangen. De een was het om werk; de ander om een woning; weer een ander om veen en velen om bod, strijkgeld en een flinke borrel te doen. Ja, dat borrelen maakte velen dronken en er zijn er veel verdronken. Er waren hier soms wel 3 à 4 veenverhuringen en steeds hoorden wij de andere dag dat er weer wat ongelukken hadden plaatsgevonden, waarvan het eindresultaat in Assen voor de rechtbank zijn beslag kreeg.

Was het veen gehuurd en de arbeiders aangenomen, dan moest er samen over het loon worden geconfereerd. Soms vlotte dat, soms niet, en er brak weer een staking uit om tot een redelijk verdrag te komen – wat gewoonlijk op een schadepost voor de arbeider uitdraaide. Later werd in overleg met werkgever en werknemer besloten vóór de verhuringen de lonen vast te stellen, opdat de huurders daar dan rekening mee konden houden, om niet een te hoge prijs voor het veen te betalen. Ook heeft het veel strijd gekost de gedwongen winkelnering tot het verleden te laten behoren.

Ingevreten ziekte

Die zaak was een kanker, een ingevreten ziekte en die heeft veel voeten in de aarde gehad. Het was zo ingeburgerd, dat de minder ontwikkelde zich niet kon voorstellen dat het ook wel anders kon. En het is gebleken van wel, alhoewel erbij waren die er lelijk door op de koffie zijn gekomen. Die mensen konden zelf geen huishouding doen. Dat moest de vervener-winkelier voor hen doen. Die moest de zaak maar regelen en hen van het nodigste, het onontbeerlijkste voorzien en toedelen. Zij werkten en de werkgever moest hen in staat houden om te kunnen werken, even als de boer het zijn paarden, koeien en varkens doet.

Een voorbeeld: drie gezinnen werkten voor een vervener met een winkel. Een beste winkel, goede waren voor een billijke prijs. Zij hadden nooit iets te klagen, zij werden prima behandeld. Toen geld bij de vis een feit was geworden, kregen ook zij geld in handen in plaats van waren in de kast of op tafel. Maar het werd winter en die duurde nogal lang en het verdiende loon in geld ontvangen, was al eerder verdwenen dan de winter goed begon. Wat nu? De werkgever, bij wie zij het altijd zo goed hadden gehad, weer voor hem wilden werken? Maar dat was mis! De werkgever wilde niet helpen. Zij hadden hun loon voor de bewezen diensten ontvangen. Zij hadden niets meer te vorderen. Het einde van het lied is geworden dat zij een werkgever hebben gezocht en gevonden, die hen een voorschot heeft verstrekt om de winter door te komen. Zulke gevallen vormden gelukkig de minderheid, de meerderheid dacht er anders over. Anders was de gedwongen winkelnering langer in stand gebleven.

Vlottende bevolking

De veenarbeider kwam in alles achteraan. En dat lag in den aard van hun bestaan. Die bevolking was een vlottende, vertoefde maar tijdelijk op een en dezelfde plaats. Naarmate het veen werd versneden, was het voor hen noodzakelijk te verhuizen, het veen achterna. En hen achterna kwam de beschaving die zij juist waren ontlopen. Altijd in het dode zwarte veen, geen onderwijs, geen aanraking met de buitenwereld. De turfschipper, dat was hun heil als die veel en beste jenever aanbood en bij het schipladen veelvuldig inschonk. Ja, bij de veenarbeider, als pionier, stond alles op losse schroeven. Vandaag nog vrij rustig zitten, morgen vertrekken. Door hun eigen achterlijkheid kwam de veenarbeider overal achteraan, behalve werken en jenever drinken blonk hij nergens in uit. En al werden er door verschillende maatregelen

verbeteringen in zijn bestaan gebracht, de strijd om een dikkere, beter besmeerde boterham bleef bestaan, en werd, naarmate ook de veenman zich geestelijk meer ontwikkelde, steeds heviger. De loonstrijd laaide elk jaar weer op.

Deel 16 Een beschouwing over de veenarbeider

Staking en veenbrand van 1917

De grootste en noodlottigste werkstaking die hier in de Valthermond ooit is geweest, was die van 1917. Ik wil die even in dit opstel memoreren. De winter van 1916-'17 was lang en zeer streng. Velen waren blij dat het werk spoedig kon beginnen. Maar in de plaats van werken en daardoor verdienen binnen te brengen, was het staken in het hele veengebied, vanaf de 1e Eksloërmond tot aan de Duitse grens. En het akkoord kon maar niet worden gevonden. Zelfs toen in het laatst van april de minister van Economische Zaken zijn secretaris-generaal IJzelstein stuurde, om te bemiddelen in de Valthermond. Hij verscheen in gezelschap van de burgemeesters van de gemeente Odoorn en die van Emmen. Maar de zaak kwam niet klaar. Toen ten laatste een overeenkomst was gesloten over de turfbewerking, het droogmaken van de bagger en over het baggeren stuitte het nog af op turfgraven. De heer IJzelstein dacht dat hij toen wel de oplossing kon brengen door het volgende voor te stellen: 'Daar nu over drie branches van werk in 't veen het accoord is gevonden, stel ik voor, ook met het oog op het feit dat de tijd voor de veencampagne al voor een groot deel is verlopen, het turfdijken, baggeren en droogmaken, nu te laten doorgaan en het graven van de turf uit te stellen tot het volgende jaar.'

Homerisch gelach

Als de man nu dacht de Gordiaanse knoop doorgehakt te hebben en een oplossing te hebben bewerkstelligd, was dat wel een grote vergissing. Plotseling ging er door al de aanwezigen een Homerisch gelach en gejuich op. De turf zat namelijk boven op het baggerveen. Werd er nu geen turf gegraven, dan konden de andere genoemde werkzaamheden niet doorgaan. Er was dan geen turf om te dijken; er kwam geen veen bloot om te baggeren en het droogmaken was een onmogelijkheid geworden.

Door 's mans ondeskundigheid, bezorgde hij zich hier – onder de domme veenbevolking – de naam Ezelstein. Want zoiets ezelachtigs hadden zij, als domme veenarbeiders nog nooit gehoord en dat van een geleerde man die hen door de regering was gezonden om hen in dit stakingsconflict voor te lichten! Zeer lang nog hebben zij zich daarover vermaakt. Alleen het woord 'aflichten' drukt al voldoende de belangrijkheid van dat werk, voor de vervening uit. Het is het graven van turf van de veenlaag die onder het bonkveen en boven het baggerveen zit.

Maar enfin ook buiten de goede diensten van Heer Ezelstein uit den Haag werd op 5 mei 1917 een akkoord gevonden. Wij konden dus beginnen te werken.

Vuurzee

Nog maar juist bezig, brak er in de groenstukken, nabij de Nieuwe Ossebrug over de Valtherdijk brand uit. Er waaide die dag een sterke Oostenwind en de oude locomobiel van de kleine vervener van Dijken spuwde vonken die het kurkdroge bovenveen in een

ommezien van tijd in een vuurzee veranderden. Aan blussen viel niet te denken. Het vuur vond overal gretig voedsel, daar door een lange periode van droogte de hele bovenlaag van het veen brandbaar was. Met een geweldige, verstikkende, zwarte rookontwikkeling stoof het vuur mee door de lucht, er bleef niets gespaard van alles wat brandbaar was. Vele nog betrekkelijk nieuwe arbeiderswoningen werden met inboedel en alles een prooi der vlammen. Dat was een grote materiële schadepost, waarvan de andere gebieden van verschoond bleven en die alleen Valthermond heeft getroffen. Maar het ergste ontdekten wij de andere dag: niet alleen het materiële viel te betreuren, ook 15, zegge: vijftien mensenlevens vielen door die brand ten offer.

In mijn memoires heb ik daarover omstandig verhaald, maar ik wil dat hier in het kort nog even weer doen: Het waren de oude Albert Oosterloo en zijn vrouw, Jan Herder, de vrouw van Albert Blok, de vrouw met twee nog jonge kinderen van Derk van der Lei. En het meest tragische van alles: schipper Brands, vrouw en zes kinderens in hun nieuwe ijzeren schip, volgeladen met turf. De turf vloog in brand en toen de schipper het vernam was het te laat. Het ijzer had zich toen al zodanig uitgezet, dat er geen deur meer los was te krijgen en zo zijn alle acht verbrand.

Het vuur verplaatst zich zo snel dat vele arbeiders hun woning niet meer konden bereiken om het nodigste nog te redden; ze moesten vanaf hun werk de vlucht nemen tot buiten de vuurlijn. Anderen zijn, met het voornaamste op een paar kruiwagens gepakt, in Valthe, Ekslo en 2de Eksloërmond aangeland. Er is toen door vele arbeiders alles verloren. Die hebben alleen het lijf kunnen redden. Achteraf is gebleken dat de veenbrand zowat tegelijkertijd op drie plaatsen is uitgebroken door oude locomobielen die vonken spuwden. Ook drie verveners moesten diensengevolge voor de rechter verschijnen, maar ze zijn wegens onvoldoende bewijs vrijgesproken. Een dertigtal plaatsen Zuid en een even grote oppervlakte Noord waren als schoongeveegd. Die staking en die brand van 1917 is het ergste dat wij tot dusver hier in de Valthermond hebben beleefd.

Hoge lonen

De vier daarop volgende jaren: 1918, '19, '20 en '21 waren er geen stakingen in de venen. De brandstof vond, tegen hoge prijzen, gretig aftrek. Er was in ons land veel gebrek daaraan. Al het veen dat maar brandbaar was, werd tot turf en bagger verwerkt. De arbeiders verdienden hoge lonen, vooral op de baggermachines, die de laatste jaren de baggerbakken hadden verdrongen. Veel mannen verlieten de fabrieken om in het veen een beter weekloon te bemachtigen. Maar ook velen werden daar niet veel beter van: er werd te veel aan Koning Alcohol geofferd. Het is bekend geworden door de houders van de zogenoemde stille knippen' dat sommigen in één week fl. 15,-- à fl. 20,- - moesten betalen. Daar na het eindigen van de oorlog in 1918 de stilgelegde kolenmijnen weer op volle toeren begonnen te werken, kwam er een overvloed van kolen los en hield de extra vraag naar veenbrandstof op. In 1921 vertelde een fabrieksdirecteur mij: 'De turf, voor ons om te stoken, moet minstens voor de helft goedkoper worden, anders beginnen wij er niet weer mee.' De beste kwaliteit bagger ging als haardbrand nog al willig, doch de mindere soort en de turf bleven onverkoopbaar op het veen staan.

Deel 17 Malaise

En zodoende trad in de herfst van 1921 de malaise in. Een enorme werkeloosheid over het hele veengebied diende zich aan. En wel in die mate dat er van uit Den Haag een werklozen-steunregeling werd ingevoerd voor de veenarbeiders in de gemeentes Odoorn en Emmen. En dit kan ik er in een adem toch wel bij vertellen: die steunregeling heeft zich ten gevolge van de blijvende werkeloosheid meer dan 20 jaren gehandhaafd, is later over het gehele land uitgebreid en werkte zeer demoraliserend op de arbeider. Velen waren liever 'op steun' dan een redelijke daghuur te verdienen. Ik kan dat weten doordat ik als agent der Arbeidsbemiddeling voor de gemeente Odoorn deze functie in de Valthermond heb waargenomen. En om de werkeloosheid zo algemeen mogelijk te maken, werden degenen die nog werkten met geweld van hun werk verdreven en werden zodoende gedwongen werkeloos.

Onverkoopbaar

De brandstoffen, die alle voorgaande jaren in de herfst waren verscheept, stonden in 1922 nog minstens voor twee derde onverkoopbaar op het veld en er was dus geen ruimte er het komende voorjaar nieuwe te plaatsen. De algemene ontwikkeling op economisch gebied was van deze werkeloosheid in de venen de schuld, maar de veenarbeider beet in de stok en begon de turf in brand te steken om weer ruimte te krijgen voor nieuwe. Dat brandstichten werd orde van de nacht. Overal des nachts braken branden uit. Door de eigenaren van de turf werd assistentie van de politie ingeroepen. Die kwam ook, maar baatte het niet; het branden ging onverminderd door en dat voornamelijk door de eigenaardige positie in en op het veen, wat wij een weinig zullen toelichten. Uit de aard der zaak ligt de turf over een groot oppervlak verspreid en is in stroken van 85 meter met een wijk (smal kanaal) doorsneden. Daarbij komt dat het des nachts op het zwarte veen pikdonker is. De politie, afkomstig uit de steden, was hier niet wegwijs en de veenarbeider was er thuis als in zijn bedstede. Die kon ook bij nacht en dikke duisternis alle paadjes vinden.

Voorbeelden

Om dit te demonstreren twee van de vele gevallen als voorbeeld: twee op surveillance zijnde marechaussees zochten voor een felle zuidwestenwind beschutting achter de gevel van een turfbult. Na daar een poosje gestaan te hebben, vernamen zij rook. Na nog een poosje werd dat vuur en wel in zo ernstige mate dat ze de wijk moesten nemen. Wat was het geval? Terwijl zij daar aanwezig waren, was de turf in brand gestoken.

Een ander geval: vier anderen gingen hun aangewezen wacht betrekken. Maar zij zagen dat er achter op een plaats op vier punten ineens een felle brand uitbrak. Daar moesten ze natuurlijk direct op af. Zij gingen van de weg over een draai de plaatsen op. Over het hoge, daar was alles vlak en ruimte te over. Maar wat een verrassing, plots tuimelden alle vier van een vijf meter hoogte, in een zogenoemd koudgat, een meter dikke modderlaag. Ze kropen er, onherkenbaar, met moeite weer uit. Ze hebben het vuur het vuur gelaten, hun kwartier, Hotel Schuringa, maar opgezocht om zich van de modder te ontdoen en weer wat toonbaar te worden.

Als de veenarbeider in het veen brand wil stichten, kan geen macht hem dat verhinderen, dat is al menigmaal bewezen. Alleen doordat hij wordt verraden, kan hij gesnapt worden. Nu kan ik over die toestand nog heel wat vertellen: Dat de ene broer

(arbeider) bij de andere (vervener) de turf in brand stak. Dat mijn vrouw, samen met de veldwachter, week aan week zeven- tot negenduizend gulden aan steun uitkeerde.

Welvarende bevolking

Als wij tegenwoordig deze en andere monden passeren, zien wij een bloeiende landbouwkolonie met een welvarende bevolking. Zeventig jaar geleden was het met het merendeel der inwoners anders gesteld. Dan was er een groot deel van het jaar – vooral de wintertijd – geen werk. Wel lagen er tal van ontveende dalplaatsen als vogelsweide neer en om die tot land te ontginnen, was de eigenaar niet genegen. Zij konden met hun talent geen winst behalen. De stratendrek (compost) uit de steden, wegens een grotere vraag dan aanbod was peperduur; de rogge kostte vijf, en haver tweeëneenhalve gulden, de paardenbonen zes gulden, en de aardappels: in voorkoop aan de fabrieken zestig cent per mud of 63 kg; dat was dus niet lonend, en de dallen bleven liggen. Toen door ijverig proefnemen meester Vriese in de Wildervanksterdallen de weg heeft gewezen naar het gebruik van kunstmest kwamen de veenkoloniale gronden eerst recht tot bloei.

Keek de boer eerst wat achterdochtig neer op dat goedje, het duurde niet lang of het brak baan en werd tot grote zegen algemeen in gebruik genomen. Eerst door hen die een ruime blik hadden en toen door iedereen. Zeventig jaar geleden lagen er nog twee plaatsen dalgrond in de Kaveling, op het Zuiderdiep en de Kijl gedeeltelijk, de plaatsen 1, 2 en 3, geheel. Plaats 4, toebehorende aan de heer Keveling, was tot bouwland ontgonnen. De plaatsen 5, 6 en 7, woest. Nr. 8 ontgonnen door den vervener B. Bosch. Nr. 9 en 10 nog woest, 11 en 12 gedeeltelijk ontgonnen door de heer Simon Stoffers. Maar de nu volgende plaatsen 13 tot en met 19 lagen renteloos neer.

Noorderdiep

Op het Noorderdiep waren alleen de plaatsen 2 en 3 gedeeltelijk in cultuur gebracht en van hett veen ontdaan. Overigens was er daar ook nog geen kans voor ontginnen, daar er nog geen dallen bloot lagen. Maar met dat al lagen er in de Valthermond honderden bunders beste dalgrond renteloos neer, terwijl vele jonge mannen werkloos rondliepen zonder enige inkomsten om van te leven. Moorkamp, een manufacturenkoopman van Musselkanaal, was de eerste die de dalplaats nr. 19 te Zuiderdiep heeft gekocht, laten ontginnen en met kunstmest bemest en bebouwd. En met succes, zodanig dat er al ras meerderen dat goede voorbeeld volgden. De eerste die Moorkamp volgde, was een bakker Walles. Die kocht onderhands van de familie Van der Wal te Nieuw Buinen de plaats nr. 14 aan het Zuiderdiep, groot 12 hectare en 60 are, met behuizing voor in totaal fl. 1.000. Dus fl. 80 per hectare, en het was een beste dal.

Die bakker vervoegde zich bij mijn vader – ik was toen 21 jaar – om te bewerken dat die plaats onder mijn leiding zou worden ontgonnen. Het akkoord liep, tot wederzijds genoegen, los. Ik kreeg alleen tot taak te zorgen dat de ontginning naar de gestelde eisen van die tijd werd verricht, en de werkzaamheden te regelen met de werkkrachten die de bakker mij toezond. Het werk nam een aanvang en vlotte tot aller genoegen goed. De bakker kocht zelf een straal planken en huurde van winkeliersverveners en enigen bij, die uit het veen nu toch op nonactiviteit lagen. Want toen wij na enkele dagen een grote lap grond zogenoemd hadden 'binnengeslicht, wat zoveel wil zeggen als geëgaliseerd, kon het zandkruien (bezanden) een aanvang nemen, waarbij in drie stralen, elk van 6 personen – 4 kruiers en 2 voor de klemsloot in de zandwal afzoden –

in totaal 18 man geplaatst konden worden. Die ik meer had, moesten egaliseren. In totaal had ik 30 man in mijn werkboekje, doch die waren niet allen elke dag aanwezig, daar het allen zoons betrof van veenarbeiders, broodklanten van de bakker, die nu en dan moesten schepen.

Gunstig weer

Het weer, in tegenstelling met het vorige jaar '90 op '91, was en bleef gunstig voor onze arbeid. Op een kleine onderbreking na konden wij steeds werken. Het is dan ook gelukt dat wij, op half oktober 1892 begonnen, de plaats kant en klaar voor het bebouwen half maart 1893 hebben afgeleverd. In het laatst van oktober '92 verscheen er in de Veenbode, het hier meest gelezen nieuws- en advertentieblad, het volgende bericht: 'Het is voor vele jongemannen een uitkomst, dat de heer Walles brood-, koek- en banketbakker, zijn onlangs aangekochte dalplaats nr. 14 aan het Zuiderdiep in Valthermond is begonnen te ontginnen. Een 25-tal jonge mannen, tussen de 18 en 22 jaar, verdienen daar per dag een brood.'

Niet dagelijks hun brood, maar let wel! Per dag een brood. En een 8-ponds roggebrood kostte toen 37 ½ cent. Versta dit goed! Zevendertig en een halve cent. Daarvoor hebben, nu een kleine 70 jaar geleden, onze volwassen jongens gewerkt, een hele dag, van 's morgens zo gauw het licht was, tot in de namiddag 3 uur.

Daar ik alles moest noteren, kon de hele broodsom door mij gemakkelijk worden opgeteld en dan valt te concluderen dat die dalplaats nr. 14 aan het Zuiderdriep te Valthermond in 't geheel aan ontginnen 2598 achtponds roggebroden heeft gekost, plus de ruim fl. 150 die mij als beloning is toegekend. Een getrouwde man, met vrouw en een kleine jongen, had ik er ook bij. Zij konden de hoeveelheid brood met hun drieën niet aan. De man trachtte met de bakker te overleggen: half brood, half geld, Geen sprake van. Heb je te veel brood, ga wat je over hebt verkopen, maar in geen geval aan een klant van mij. Dat was het bescheid: er dan voor die bakker nog een nieuwe klant bij opzoeken. Mooi, hè? Zo was de toestand voor de arbeider voorheen. En dat is nu nog maar één mensenleven geleden.

Deel 18 Tenslotte: een vergelijking

Als wij nu een vergelijking maken en het verschil tussen voorheen en thans naast elkaar plaatsen, staat men versteld. Was er dan vroeger niet veel meer verdriet dan thans? Nee hoor! Verdriet was er vroeger alleen bij ziekte en dood en dat is nu nog zo. Maar verdriet over armoede en dat men er zuinig langs kwam en niet als heer en dame voor den dag kon komen? Geen sprake van. De arbeider, bij winterdag, land aanmaken of kruiwagen bonken, een kleine daghuur variërend van 20 tot 75 cent, al naar men kon presteren. Als zij rond 9 uur in den morgen, rond het vuur op het veld zaten, om hun stuk brood te eten, werden er weddenschappen gehouden, wie dan de dikste sneden had. Ook wel zo, onvoorzien ruilen. Verdriet? Terwijl men gezond was, brood had en werken kon? Nooit! Voor den werkman van voor 70 jaren had de les van de oude wijsgeer Diogenes 'Niet hij is rijk die veel schatten bezit, maar hij die weinig behoeften heeft' nuttig gewerkt – en hem alzo veel ellende bespaard.

Grootste rijkdom

Gezondheid, werk, brood, kleding, woning en jenever waren hun grootste rijkdom. Weelde was hen onbekend en dus door hen ook onbemind. Zij brachten ook een ander spreekwoord tot waarheid: 'Eenvoud is het kenmerk van het ware'. Of dat nu in alles

opgaat? Alhoewel ik de positie van den geringen man van voorheen niet zou willen ruilen met die van thans, moet ik toch bekennen, dat door de hedendaagse welvaart en de daardoor schijnbare beschaving er veel schuim bedekt wordt. Die schijnbare beschaving verbergt en bedekt veel kwaad. In alle kringen, standen en richtingen. In maatschappij, politiek en kerkelijke vromigheden sluipt een geest van huichelarij, geveinsdheid en bedrog binnen, die wij vroeger alleen aantreffen bij de geraffineerde geleerdheid om de minder ontwikkelden te bedriegen, wat nu heden ten dage op veel grotere schaal in de praktijk wordt gebracht. Onze wereld is gemener, slechter geworden.